ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

anadolum
eKampüs
ve
anadolu mobil
dilediğin yerden,
dilediğin zaman,
öğrenme fırsatı!

(ekampus.anadolu.edu.tr)

(mobil.anadolu.edu.tr)

ekampus.anadolu.edu.tr

Takvim

Duyurular

Ders Kitabı (PDF)

Epub

Html5

Mobi Kitap

Sesli Kitap

Canlı Ders

Video

Ünite Özeti

Sesli Özet

Sorularla Öğrenelim

Alıştırma

Çözümlü Sorular

Deneme Sınavı

Tartışma Forumu

Çıkmış Sınav Soruları

Sınav Giriş Bilgisi

Sınav Sonuçları

Öğrenci Topluklukları

AOSDESTEK
AÇIKÖĞRETİM DESTEK SİSTEMİ

Açıköğretim Sistemi ile ilgili merak ettiğiniz her şey AOS Destek Sisteminde...

- Kolay Soru Sorma ve Soru-Yanıt Takibi
- Sıkça Sorulan Sorular ve Yanıtları
- Canlı Destek (Hafta İçi Her Gün)
- Telefonla Destek

aosdestek.anadolu.edu.tr

AOS DESTEK Sistemi İletişim ve Çözüm Masası

0850 200 46 10

www.anadolu.edu.tr

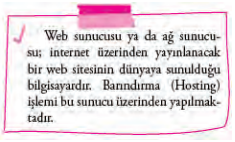
/AOFAnadolum /Anadolu_Univ instagram.com/anadoluuniv

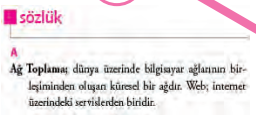
Öğrenme çıktıları
Bölüm içinde hangi bilgi,beceri ve yeterlikleri kazanacağınızı ifade eder.

Bölüm Özeti
Bölümün kısa özetini gösterir.

Tanım
Bölüm içinde geçen önemlikavramların tanımları verilir.

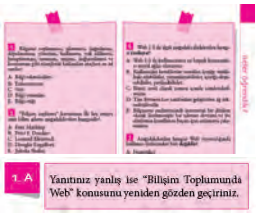
Sözlük
Bölüm içinde geçen önemli kavramlardan oluşan sözlük ünite sonunda paylaşılır.

Dikkat
Konuya ilişkin önemli uyarıları gösterir.

Karekod
Bölüm içinde verilen karekodlar, mobil cihazlarınız aracılığıyla sizi ek kaynaklara, videolara veya web adreslerine ulaştırır.

Neler Öğrendik ve Yanıt Anahtarı
Bölüm içeriğine ilişkin 10 adet çoktan seçmeli soru ve cevapları paylaşılır.

Öğrenme Çıktısı Tablosu
Araştır/İlişkilendir/Anlat-Paylaş
İlgili konuların altında cevaplayacağınız soruları, okuyabileceğiniz ek kaynakları ve konuyla ilgili yapabileceğiniz ekstra etkinlikleri gösterir.

Yaşamla İlişkilendir
Bölümün içeriğine uygun paylaşılan yaşama dair gerçek kesitler veya örnekleri gösterir.

Araştırmalarla İlişkilendir
Bölüm içeriği ile ilişkili araştırmaların ve bilimsel çalışmaları gösterir.

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Sorunlar

Editör

Doç.Dr. Üyesi Yener ŞİŞMAN

Yazarlar

BÖLÜM 1 — Doç.Dr. Üyesi Yener ŞİŞMAN

BÖLÜM 2, 3, 4 — Dr.Öğr.Üyesi Mustafa Onur ARUN

BÖLÜM 5 — Doç.Dr. Özgür ARUN

BÖLÜM 6 — Doç.Dr. Etem Hakan ERGEÇ

BÖLÜM 7, 8 — Dr. Mehmet AKALIN

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 3650
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 2478

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
"Uzaktan Öğretim" tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2017 by Anadolu University
All rights reserved
No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without permission in writing from the University.

Öğretim Tasarımcısı
Prof.Dr. Handan Deveci

Grafik Tasarım ve Kapak Düzeni
Prof.Dr. Halit Turgay Ünalan

Dil ve Yazım Danışmanı
Hatice Köken
Emine Koyuncu

Ölçme Değerlendirme Sorumlusu
Gülce Baraz

Grafiker
Ayşegül Dibek

Dizgi ve Yayıma Hazırlama
Zülfiye Çevir
Halil Kaya
Saner Coşkun
Diğdem Aydın
Nihal Sürücü
Kağan Küçük
Dilek Kaleci
Dilek Özbek

SOSYAL SORUNLAR

E-ISBN
978-975-06-2953-2

Bu kitabın tüm hakları Anadolu Üniversitesi'ne aittir.

ESKİŞEHİR, Aralık 2018

3057-0-0-0-2002-V01

İçindekiler

BÖLÜM 1 Sanayi Devrimi ve Sosyal Sorunlar

Giriş 3
Sanayi Devrimi ve Sosyal Sorunun Ortaya Çıkışı 3
- Sanayi Devrimi 3
- Sosyal Sorunun Tanımı ve Sosyal Sorunun Ortaya Çıkışı 9

Sosyal Sorunun Çözümüne Yönelen Gelişmeler 12
- Düşünsel Düzeydeki Gelişmeler 12
- İşçi Sınıfı Hareketleri 16
- Devlet Anlayışındaki Değişmeler 18
- Uluslararası Düzeydeki Gelişmeler 20

BÖLÜM 2 Sosyal Adalet ve Eşitsizlik

Giriş 31
Tarihsel ve Kavramsal Arka Plan 32
Faydacı Sosyal Adalet Anlayışı 36
Liberteryen Adalet Anlayışı 40
Rawlsçu Sosyal Adalet Anlayışı 45

BÖLÜM 3 Yapabilirlik(ler) Yaklaşımı ve Kalkınma

Giriş 59
Kalkınma Paradigmasında Çatışan Görüşler ve Varsayımlar 60
- Kalkınma Amacının Motivasyonu 61
- Temel Varsayımlara Dönük Eleştiriler 64

Sen'in Yapabilirlik Yaklaşımı 66
- Araçların ve Amaçlardan Farklılaştırılması 67
- Araçların Amaçlara Dönüştürülmesi: Çevirim Faktörleri 68
- Kalkınma ve Özgürlük İlişkisi 69

Yapabilirliklerin Belirlenmesi ve İnsani Kalkınma 71
- Yapabilirliklerin Tanımlanması Sorunsalı ve Nussbaum'un Önerisi 71
- İnsani Kalkınma Anlayışı 72

BÖLÜM 4 Bir Sosyal Sorun Olarak Yoksulluk

Giriş 87
Yoksulluğun Ortaya Çıkışına İlişkin Temel Normatif Yaklaşımlar 88
- Yoksulluğa Yaklaşımda Hak Eden Yoksul ve Hak Etmeyen Yoksul Ayrımı 88
- Bireysel Bir Sorun Olarak Yoksulluk .. 89
- Yapısal Bir Sorun Olarak Yoksulluk ... 90

Yoksulluğun Tanımına ve Ölçümüne İlişkin Temel Yaklaşımlar 93
- Mutlak Yoksulluk 93
- Göreli Yoksulluk 94
- Yapabilirlikten Yoksunluk 96

Yoksulluğun Ölçümünde Kullanılan Değişkenler 100
- Temel İhtiyaçlar ve Yaşam Kalitesi 100
- Temel İnsani Değerler ve Yapabilirlikler 103

Yoksulluk ve Toplumsal Cinsiyet 105

BÖLÜM 5 Yaşlılık

Giriş 119
Toplumsal Yaşlanmayı Anlamak 119
Genel Tanımlar 119
Toplumsal Yaşlanmanın Temel Dinamikleri 121
Yaşlanma ve Yaşlılık Çalışmalarında Kuram ve Araştırma 123
Kuramsal Yaklaşımlar 124
Araştırma Teknikleri 126
Türkiye'de Eşitsiz Yaşlanma 130

BÖLÜM 6 Emek Piyasaları ve İstihdam

Giriş 141
İstihdam 141
İstihdamın Tanımı ve Önemi 141
İstihdama İlişkin Kavram ve Oranlar .. 142
Türkiye'de İstihdamın Analizi 145
İşsizlik 149
İşsizliğin Tanımı ve Ölçülmesi 149
İşsizliğin Türleri ve Nedenleri 151
İşsizliğin Sonuçları ve İşsizlik ile Mücadele 154
Türkiye'de İşsizlik 159

BÖLÜM 7 Göç ve Kentsel Sorunlar

Giriş 167
Göç 167
Kentsel Sorunlar 169
Gecekondulaşma 170
Yerinden Edilme 171
Soylulaştırma 173
Mekânsal Dışlanma 175
Mekânsal Ayrışma 176
Kentsel Kimlik Erozyonu 177
Kentsel Suçlar 182
Kentsel Suçlara Etki Eden Faktörler 183

BÖLÜM 8 Barınma Sorunu ve Sosyal Konutlar

Giriş 193
Barınma Sorunu 193
Sosyal Konut 195
Barınma Sorununa Yönelik Olarak Türkiye'de Uygulanan Konut Politikaları ... 197
1923-1950 Yılları Arasındaki Dönem: Ulus Devlet Anlayışı ve Memur Merkezli Konut Politikaları 198
1950-1980 Arası: Savaş Sonrası Planlı Dönem 199
1980-2002 Yılları Arası Liberal Dönem 202
2002 Sonrası Dönem 203
Toplu Konut İdaresinin (Toki) Sosyal Konut Uygulamaları 205
Kiralık Sosyal Konut Uygulaması 208

Bölüm 3

Yapabilirlik(ler) Yaklaşımı ve Kalkınma

Öğrenme çıktıları

1 Kalkınma Paradigmasında Çatışan Görüşler ve Varsayımlar

1 Kalkınma paradigmasına ilişkin farklı görüşleri açıklayabilme

2 Sen'in Yapabilirlik Yaklaşımı

2 Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımının esaslarını tespit edebilme

3 Yapabilirliklerin Belirlenmesi ve İnsani Kalkınma

3 Yapabilirlikler listelerini karşılaştırabilme ve insani kalkınmayı ayırt edebilme

Anahtar Sözcükler: • Kalkınma Paradigması • Yapabilirlik Yaklaşımı • Çevirim Faktörleri • İnsani Kalkınma • Amartya Sen • Martha Nussbaum

GİRİŞ

Bir ülkenin kalkınması bugün toplumların tecrübe ettiği birçok sosyal ve ekonomik sorunu çözebilmeleri için gerekli koşullardan birisi olarak işaret edilmektedir. Söz konusu sorunlar içerisinde sadece yoksulluk, ekonomik eşitsizlik, istihdam yetersizliği, üretim kapasitesinin düşüşü gibi ekonomik sorunlar yer almamaktadır. Kalkınma sürecini tamamlayamayan veya bu süreç içerisinde yeterli hızla ilerleyemeyen birçok ülke, bahsedilen ekonomik sorunlara ek olarak ve yine bu sorunlarla ilişki içerisinde gelişen birçok sosyal ve idari sorun ile de karşılaşmaktadır. Çeşitli araştırmacılar ve bilim insanları tarafından suç oranlarındaki artış, yenilikçi ve yaratıcı fikir sahibi bireylerin yetiştirilememesi, toplumsal huzursuzluk ve kutuplaşma, demokrasi ve insan haklarında gerileme, temel hukuki düzenlemelerin işlerliğinin ortadan kalkması ve bireylerin vatandaşlık kavrayışlarını yitirmeleri, düşünsel ve sanatsal üretimin gerilemesi, aitlik hissinin geliştirilememesi ve toplum olmanın koşullarının kaybı, bireylerin günlük hayat pratiklerinde şiddetin artması ve çözüm aracı haline gelmesi, toplumsal cinsiyetler arasındaki sosyal eşitsizliklerin artması, norm ve değer sistemlerindeki azalış, bireylerin güven hissinin yitimi gibi birçok başlık bu sorunlar arasında gösterilebilmektedir. Peki, nasıl oluyor da, daha çok ekonomik bir tartışma ve araştırma başlığı gibi görünen ve uzunca bir süre de ekonomik bir ölçüt olarak düşünülen kalkınma olgusu ve hedefi bahsedilen söz konusu sosyal sorunlarla bu kadar yakından ilişkili ve hatta bazen bu sorunların belirleyicisi olabiliyor? Bu sorunun cevabı, ulusların ekonomik kapasite ve büyüme odaklı geleneksel kalkınma anlayışlarında öncelik verdikleri başlıkların (üretim kapasitesini ve istihdamı arttırmak, gayrisafi millî hasılayı yükseltmek, bilgi üretimi ve ihracatını arttırmak gibi ekonomik büyüme odaklı başlıklar) tecrübe edilen birçok sorunun çözümünde tek başına yeterli olmadıklarına ilişkin edindikleri deneyimde saklıdır.

Söz konusu bu tecrübeyi örneklemek için bazı alanlarda kimi ülkelerin tecrübe ettikleri deneyimlere karşılaştırmalı olarak bakmakta fayda var. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri bugün dünyanın en yüksek üretim ve tüketim kapasitesine sahip, bilgi ihracında dünya ülkeleri arasında en üst sıralarda gösterilen ülkeler arasında ilk sıralarda yer almaktadır ve kimi ekonomistlerce bu ekonomik gelişmişlik düzeyinin pozitif sonuçları arasında gösterilen görece uzun bir ortalama yaşam düzeyine sahiptir. En yeni verilerle ifade edecek olursak, Amerika Birleşik Devletleri'nde doğumundan sonra bir erkeğin ortalama ömrü 76,9 yıl, bir kadının ortalama ömrü 81,6 yıl olarak hesaplanmakta, her iki cinsiyetin de analize dâhil edildiği ülke ortalamasının ise 79,3 yıl olduğu görülmektedir. Öte yandan, Amerika Birleşik Devletleri'nden çok daha kısıtlı bir ekonomik kapasiteye, kişi başı üretim ve tüketim oranlarına ve de toplam millî gelire sahip olan Portekiz de bir erkeğin ortalama yaşam ömrü 78,2 iken bir kadının ortalama yaşam ömrü ise 83,9 olarak ortaya çıkmaktadır. Her iki cinsiyeti de analize dâhil ettiğimiz de Portekizli bir bireyin doğumundan sonra ortalama yaşam beklentisi 81,1 yıl ile Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bir bireyin ortalama yaşam süresinden yaklaşık iki yıl daha fazla olduğunu görüyoruz. Benzer bir durum eski bir Doğu Bloku ülkesi olan ve küresel batı ekonomilerinin değerlendirme ölçütlerine çok daha yeni dâhil olmuş Slovenya için de geçerlidir. Amerika Birleşik Devletleri gibi dev bir ekonomik kapasitenin karşısında oldukça ufak bir ekonomisi olan Slovenya'da bir bireyin doğumunda beklenen ortalama yaşam süresi 80,8 yıl ile Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bir bireyden yaklaşık 1,5 yıl daha uzundur (World Health Organization, 2017, 90-92). Benzer bir durumu eğitim verileri üzerinden de görmek mümkündür. Yine dünyanın en gelişmiş ekonomileri arasında gösterilen Birleşik Krallık'ta orta öğretim ve üzerinde eğitim almış bireylerin oranı yüzde 82,9 iken bu oran, Birleşik Krallık'tan oldukça düşük bir ekonomik güce sahip olan Belarus'ta 89,3 yıl ile yaklaşık yedi, Bulgaristan'da ise 94,2 ile yaklaşık 12 yıl daha fazladır (United Nations Development Programme, 2016, 230). Gayrisafi millî hasıla büyüklüğü üzerinden düşündüğümüzde yine dünyanın en büyük ekonomileri arasında gösterilen Rusya ile ondan çok daha düşük bir gayrisafi millî hasılaya sahip İzlanda arasındaki temel yaşam kalitesi değişkenleri arasında neredeyse bir uçurumu andıracak farklılıklar gözlemlenmektedir. Son verilere göre 20 milyar dolarlık bir gayrisafi millî hasılaya sahip İzlanda, 1.280 milyar dolarlık bir gayrisafi millî hasılaya sahip olan Rusya ile karşılaştırıldığında vatandaşlarına barınma, istihdam, sağlık, eğitim, sağlıklı çevre ile gelir ve elbette bunlara ilişkili olarak bireyler arası dayanışma, güvenlik, yaşam tatmini ve daha geniş demokratik hak ve özgürlükler sunmaktadır (bkz. Organization for Economic Cooperation and Development, 2017).

dikkat

Burada ele alacağımız yaklaşımın temel başlangıç noktası, iktisadi gelişimin tek başına insanların kişisel yaşamlarındaki gelişimin güvencesi olmamasıdır.

Peki, bu durum nasıl ortaya çıkıyor? Daha fazla ekonomik üretim ve kapasiteye sahip olan ülkeler vatandaşlarına barınma, istihdam, sağlık, eğitime erişim, daha geniş hak ve özgürlüklerle birlikte demokrasi, insan hakları, temiz bir çevre, güvenlik ve yaşam tatmini sağlayamıyorsa, kalkınmayı hedeflemenin işlevsel amacı nedir? Bu eleştirel soruyu doğrudan soracak olursak, daha büyük bir ekonomik kapasiteye sahip bir ülkede yaşamanın ya da kişi başına daha yüksek bir gelir miktarı olan bir ülkenin vatandaşı olmak, güvenli bir çevrede yaşamayı beraberinde getirmiyorsa, o gelir düzeyine sahip birey nasıl daha iyi bir yaşam kalitesine sahip olabilir? Aynı şekilde, yüksek bir ekonomik alım gücüne sahip olduğu hâlde düşük bir eğitim düzeyine sahip olmak ya da iyi bir eğitim alamamak sahip olunan yüksek geliri anlamsızlaştırmamız mı? Veyahut, hızlı bir ekonomik kalkınma süreci içerisinde bulunan bir ülkede, o ülkenin ekonomik kalkınması vatandaşlarına daha sağlıklı ve ferah barınma imkânları sağlamıyorsa, bu kalkınma sürecinin işlevi nedir? Benzer şekilde, ekonomik gelirdeki artışa paralel olarak bireyin sağlık imkânlarına erişim olanakları ve gücü de artış göstermiyorsa ya da onun ekonomik zenginliğindeki artış sağlıklı olduğu bir hayatı uzatmasına yardımcı olan bir artış değil ise ilgili gelir artışının anlamı/işlevi nedir?

Söz konusu bu ve bunlara benzer eleştirel sorular, 20. yüzyılın son yıllarında ve içinde bulunduğumuz 21. yüzyılda ekonomik kapasite, gelir ve üretim zenginliğine odaklanan ama bu zenginliğin bireylerin yaşam olanaklarını ne derece ileri taşıyıp taşımadığını sorgulamayan geleneksel kalkınma anlayışına dönük eleştiriler olarak da okunabilir. Materyal zenginliğin bireylerin yaşamlarında tek başına bir refah artışını beraberinde getirme olanağının sınırlılıklarına dikkat çeken ve bu anlamıyla klasik iktisadın kalkınma anlayışını genişleterek revize etmeyi öneren yeni bir kalkınma anlayışı, bir diğer deyişle paradigması gündeme gelmiştir. Bu bölümde esas olarak, söz konusu bu yeni paradigmanın kuramsal ve analitik çerçevesini oluşturan ve kalkınmanın sadece iktisadi bir konu olduğu yönündeki eski yargıyı değiştirip kalkınma pratiğini sosyolojik, siyasal ve iktisadi bir konu olarak çok boyutlu şekilde ele alan yapabilirlik(ler) yaklaşımını tartışacağız. Temelinde yapabilirlik(ler) yaklaşımının bulunduğu bu bölümü, söz konusu yaklaşımın ortaya çıkmasına vesile olduğu ve ekonomik kalkınmayı sosyolojik, siyasal ve idari süreçlerden ayrı tutamayacağımızın en açık örneklerinden birisini oluşturan insani kalkınma paradigmasını ve bu paradigmanın şu ana kadar odaklandığı temel konu başlıklarını açıklayarak bitireceğiz. Fakat bu tartışmaya başlamadan önce, kalkınma paradigmasında çatışan iki temel görüşü tartışmaya açacağız.

KALKINMA PARADİGMASINDA ÇATIŞAN GÖRÜŞLER VE VARSAYIMLAR

Kalkınma olgusunu nasıl tanımlamalıyız? Bir ülkenin kalkınmasını değerlendirirken ya da bir ülkenin kalkınmasını amaçlayan politikalara karar verip onları dizayn ederken neyi amaçlamalıyız? Kalkınma amacının veya kalkınma politikalarının arkasındaki temel motivasyon ne olmalıdır?

Neo-klasik perspektiflerden Marksist perspektiflere kadar çok geniş bir yelpaze içerisinde tartışılan kalkınma süreçleri en temel ve en basit anlamıyla doğal ve/veya insan kazanımı kaynakların belirlenen amaçlara uygun olarak kullanılması sürecidir. Peki belirlenecek olan ve kaynakları yönlendireceğimiz bu amaçlar neler olmalıdır ve bu amaçları belirlerken ya da seçerken seçimimizi yönlendiren bakış açısı ne olmalıdır? Bu konuya ilişkin olarak kalkınma paradigmasında çatışan iki temel görüşü sunacağımız bu bölümde ayrıca literatürde hakim olan kalkınma paradigmalarının insan hayatı ve refahı üzerine etkisine ilişkin kimi temel varsayımları da ele alacağız.

✓ En özlü ifadesiyle kalkınma sahip olunan kaynakların istenilen amaçlara uygun kullanılabilmesidir.

Kalkınma Amacının Motivasyonu

Kalkınmaya ve kalkınma süreçlerine ilişkin oldukça geniş bir akademik literatür bulmak mümkündür. Gerek kalkınma konusunun ülkelerin içinden geçtiği siyasal ve sosyal çalkantı dönemlerin de dahi gündemden düşmeyen tarihsel sürekliliği gerekse ekonomi biliminin temel araştırma ve tartışma alanlarından birisi olması ilgili literatürü oldukça hızlı büyütmüş ve genişletmiştir. Elbette, tüm bu alandaki tüm tartışmaları ve bakış açılarını bir bölümde özetlememiz mümkün olmayan bu literatürün de kimi öne çıkan isimleri ve temel tartışmaları bulunmaktadır. Günümüzde finans ile oldukça iç içe geçmiş olarak tartışılan ve matematiksel modellemelerin oldukça ağırlıklı olarak yer kapladığı kalkınma literatürünün ortaya çıkıp gelişmesinde ise kimi normatif bakış açıları bulunmaktadır. Bu bakış açılarını sunan filozoflar arasında ekonomi biliminin klasikleri arasında gösterilen Adam Smith, Karl Marx, John Stuart Mill ve Thomas Malthus gibi isimlerin yanında, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ve sonrasında söz konusu bu alanda ağırlıklarını oldukça hissettirmeye başlayan ve kalkınma süreçlerinin arkasında yatması gereken normatif motivasyona dair farklı fikirler sunan filozoflar arasında Friedrich Hayek, John Maynard Keynes, Karl Polanyi, Jospeh Schumpeter ve Throsten Veblen gibi isimleri işaret edebiliriz. Bu alanda kırılma sayılabilecek bir dönüşümü ya da öneriyi gündeme getirmiş daha çağdaş isimler olarak ise Amartya Sen, Robert Solow, Richard Layard, Ursula Hicks, Kenneth Arrow, Paul Samuelson, Richard Nelson ve Sidney Winter işaret edilebilir. Her ne kadar eserlerinde her zaman doğrudan ifade etmemiş olsalar da bahsedilen birçok filozof ve diğerleri için kalkınma, ekonomik büyüme, genişleme gibi amaçların temel motivasyonu olarak iki temel yönlendirici bakış açısı söz konusudur. Çelişen bu bakış açılarını özetleyen soruyu kısaca şu şekilde ifade edebiliriz: Kalkınma sürecini yönlendiren motivasyon, ekonomik değer çıktısında mı, yoksa toplumun ve toplumu oluşturan bireylerin ekonomik zenginliklerinin de ötesinde yaşam kalitelerinde, esenliklerinde ve sahip oldukları ya da sahip olmaları arzu edilen özgürlüklerinde mi aranmalıdır?

- Kalkınmaya ilişkin iktisadi bakış açısını aşıp meseleye normatif olarak yaklaşan düşünürler üç kuşak halinde incelenebilir.
- Temel soru şudur: Kalkınmayı iktisadi olarak mı tanımlamak gerekir yoksa sosyolojik, siyasal ve kültürel faktörleri de içerecek şekilde bireylerin yaşam kalitelerine göre mi?

Bu bakış açılarından birincisi kalkınmanın daha fazla ekonomik değer üreten, daha fazla ekonomik çıktı ortaya koyan bir süreci hedeflemesi gerektiği fikrini savunurken, ikinci görüş ekonomik değerin ya da ekonomik çıktının her zaman daha yüksek bir yaşam kalitesi, daha uzun ve yoğun bir esenlik hali ya da daha fazla özgürlük ve fırsat getirmediğine işaret ederek, kalkınma sürecini ve hedefini yönlendiren temel motivasyonun ekonomik çıktı olamayacağını iddia etmektedir. Örneğin bahsedilen birinci perspektife göre bir ülke ya da bölge, o ülke ya da bölgede yaşayanların gelirlerine, o ülke ya da bölgede yaşayanların üretkenlik oranlarına veyahut o ülke ya da bölgede yaşayanlar için yapılan üretken yatırım oranlarına bakılarak "kalkınmış" veya "kalkınmamış" olarak işaret edilebilmektedir. Öte yandan bahsedilen ikinci perspektif, yani kalkınmayı bir ülke ya da bölgenin insanlarının yaşam kalitesi, esenlik, özgürlük veya sahip oldukları fırsatlar ile değerlendirmeyi öneren perspektife göre bahsedilen gelir, ekonomik üretkenlik ve üretken yatırımlar birer amaç değil birey ve toplum refahını hedeflemesi gereken kalkınma süreçlerinin birer aracıdır. Bu sebeple, kalkınma olgusu söz konusu ekonomik değer çıktısı üzerinden ölçülemez ve fakat bu değer çıktısının birey ve toplum refahına dönük katkısının ne olduğu kalkınma sürecinin temel belirleyeni olmalıdır.

Resim 3.1 Brezilya'nın "refahını" artıracak olan hangisidir: Yağmur ormanlarını korumak mı, yoksa bu ormanları yok edip yerine kahve üretimini artırarak mı?

Kaynak: https://pxhere.com/tr/photo/1063347

Yukarıdaki iki temel normatif bakış açısını netleştirmek için somut örnekler üzerinden düşünelim. Örneğin; kalkınma sürecini hızlandırmak isteyen ve kamu politikalarını bu yönde düzenleyen, buna dönük hedefleri önceliği hâline getiren Brezilya, bu ekonomik değeri ortaya çıkarabilmek için oldukça fazla insana ev sahipliği yapan yağmur ormanlarını kurutarak Avrupa'nın kahve ihtiyacını karşılamak üzere üretim yapmalı mıdır? Kahve ihracından elde edeceği ekonomik değer çıktısı elbette Brezilya için yeni yatırımlar ve Brezilya insanının refahına katkı koyacak kimi politikaları gündeme getirecektir. Örneğin, bu üretim sürecinde birçok insan istihdam edilebilecek ve dolayısıyla gelir artışı sağlanacaktır. Ama öte yandan Brezilya hükûmeti yağmur ormanlarında yaşayan ve Avrupa'ya yapılacak kahve ihracını gerçekleştirmek için yaşam alanları kurutularak evsiz kalan insanlara yer bulmak, barınma ihtiyaçlarını karşılamak için de harcamalar, yeni yatırımlar yapmak zorunda kalacaktır. Buna ek olarak, yaşam alanı kurutulan birçok canlıyı yok etmiş olmanın sosyal maliyeti ile de yüzleşmek durumunda kalacaktır. Ek olarak, yağmur ormanlarında yer alan yaşam alanlarından koparılan insanların göç etmeleriyle şehirlerde artan nüfus ve bu nüfusun temel kimi ihtiyaçlarını karşılamak üzere yeni altyapı (örneğin kanalizasyon, elektrik, su, yol yatırımları) ve sosyal (örneğin, okul ve hastane yatırımları) yatırımlar gerçekleştirmek zorunda kalacaktır. Bu durumda soru şu şekilde gündeme gelecektir: Brezilya hükûmeti ekonomik değer çıktısına dayalı bir büyüme ya da kalkınma modelini esas aldığında bu büyüme modelinin getireceği zenginlik, bu büyüme modelinin getireceği maliyetleri karşılamaya yetecek midir? Üretilen ekonomik değer çıktısının sebep olunan sosyal ve çevresel maliyeti karşılamadığı durumda, Brezilya hükûmeti elbette ortaya çıkacak sosyal ve çevresel maliyeti ödemekten kaçınan, bu maliyeti göz ardı eden bir siyasal ve ekonomik strateji izleyebilir. İşte bu tam olarak bu noktada kalkınma sürecini yöneten ve yukarıda bahsettiğimiz iki temel bakış açısı gündeme gelmektedir. Kalkınma süreci ekonomik değer çıktısına göre mi yoksa insanların yaşam kaliteleri, esenlikleri ve sahip oldukları özgürlükler ve fırsatlara göre mi belirlenmeli? Örnekleri çoğaltabiliriz: Uluslararası ekonomik entegrasyon sürecini tamamlamak ve hızla ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmek isteyen Çin'in, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da faaliyet gösteren kimi çok uluslu ilaç şirketlerinin ihtiyacı olan kimyasal maddeleri üretip ihraç edebilmek için *Nanjing* şehrinde kurduğu fabrikaların hava kirliliğine yol açması ve bu sebeple yerli halk arasında artan akciğer hastalıklarını Çin'in kalkınma sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak mı kabullenmeliyiz? Daha fazla yabancı yatırımcı çekerek ülke ekonomisine giriş yapan sabit sermayeyi arttırmayı kalkınma sürecinin bir gereği olarak gören Polonya, sit alanlarının yapılaşmaya açılmasını ya da artan enerji ihtiyacını karşılamak üzere yapılmasına öncelik verilen termik ve nükleer santrallerin sebep olması muhtemel çevre kirliliğini, bu sebeple ortaya çıkan halk sağlığı sorunlarını, üretim alanını kaybeden yerli halkın büyük şehirlere göç etmek zorunda kalarak işsizlik gibi ekonomik sorunların yanında yoksulluk gibi birçok sosyal sorun ile de mücadele etmek zorunda kalmasını göz ardı mı etmeli? Tayvan'ın uluslararası cep telefonu üreticilerinin ihtiyaç duydukları madenleri ihraç ederek sağlayacağı ekonomik değer çıktısı, bu madenlerin çıkartılması sürecinde kurutulan dere yataklarını,

bu sebeple yaşam alanlarından göçmek zorunda kalan yerlilerin düşen yaşam standartlarını, yaşam alanlarını ve toprağa bağlı geçim kaynaklarını yitiren bu yerlilerin büyük şehirlere göçerek yoksullaşmalarını ve yoksulluklarıyla gündeme gelen sosyal sorunları kalkınma sürecinin ayrılmaz ve kaçınılmaz bir parçası olarak mı görmeliyiz? Yoksa yeni bir kalkınma paradigmasına mı ihtiyacımız var?

Kalkınma amacının gerçekleştirilmesinde izlenmesi gereken yola ve hedeflenmesi gereken çıktıya ilişkin olarak yukarıda bahsedilen bakış açılarının ve bu bakış açılarını ifade eden örneklerin iki temel sorgulamayı gündeme getirdiğini görmekteyiz:

- Geleneksel Kalkınma Anlayışı: Kalkınma anlayışının temel motivasyonu ekonomik değer çıktısını arttırmaktır.
- İnsani Kalkınma Anlayışı: Kalkınma anlayışının temel motivasyonu kalkınmayı hedefleyen ülke veya bölge insanların yaşam kalitesi, esenliklerini, sahip oldukları fırsatları ve özgürlüklerini arttırmaktır.

Yukarıda kısaca bahsedilen ve kalkınmanın amacını ekonomik çıktıya odaklanarak tarif eden birinci görüş Brezilya'nın Avrupa'ya yapacağı kahve ihracının sağlayacağı geliri, Çin'in Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'ya yapacağı kimyasal ürün ihracatının sağlayacağı ekonomik değeri, Polonya'nın termik ve nükleer santrallerin inşasına vereceği önceliği ve Tayvan'ın maden ihracını esas alarak kalkınma sürecinin amaçlarını oluştururken, ikinci görüş ekonomik çıktıya dönük böyle bir öncelik tarifi yapmayacak, kalkınma sürecinin politikaları ve amaçlarını uygulanacak stratejinin sosyal maliyetini de göz önüne alarak yapacaktır. İşte bahsedilen söz konusu bu sosyal maliyetin kalkınma analizine dahil edilmesini öneren bir perspektiften hareketle ortaya çıkan insani kalkınma anlayışı için, kalkınma politikaları ve stratejileri sadece birer ekonomik seçim ve karar alma süreci değil, ama aynı zamanda bir sosyal-siyasal seçim ve karar alma sürecidir. Bu anlamıyla kalkınma sadece iktisadi bir konu değil ama aynı zamanda sosyal ve siyasal da bir konudur.

Kalkınmanın sadece ekonomik çıktıya ilişkin bir olgu olmadığına, ekonomik olarak ilerlemiş kimi ülkelerin bu ilerlemelerine temel teşkil etmesi gereken kimi insani konularda kendilerinden daha az ekonomik büyüklüğe sahip olan ülkelerin daha gerisinde kaldıklarını gösteren ve buradan hareketle de insani kalkınma paradigmasının ortaya çıkmasına ön ayak olan 1998 yılı Nobel Ekonomi Ödülü'nü alan Amartya Sen'in, Dünya Bankası verilerine dayanarak aşağıdaki tabloda sunduğu karşılaştırması önemli çağdaş kalkınma literatüründe bir klasik olarak düşünülmektedir. Çin, Hindistan, Sri Lanka, Brezilya ve Meksika'nın oluşturduğu beş kalkınmakta olan ülkede 1983 ve 1984 yıllarındaki kişi başı toplam yıllık ekonomik gelirlerini ve bireylerin yaşam standardına ilişkin kimi değişkenleri içeren bu tablo şu şekilde:

İnsani Kalkınma
yalnızca iktisadi çıktıları esas almayan, sosyal maliyeti de göz önünde bulunduran bir kalkınma anlayışınca kabul edilen kalkınmadır.

Tablo 3.1 Karşılaştırmalı Gelir ve Yaşam Standardı (Çin, Hindistan, Sri Lanka, Brezilya ve Meksika)

Değişken / Ülke	Dolar Olarak Kişi Başı Gelir	Yıl Olarak Ortalama Yaşam Süresi	Her 1000 Çocukta Ölen Çocuk Sayısı	Yüzde Olarak Yetişkin Okur-Yazarlık Oranı	Yüzde Olarak Yüksek Okul Mezuniyet Oranı
Hindistan	260	55	94	36	8
Çin	310	67	67	69	1
Sri Lanka	320	69	32	85	3
Brezilya	2240	64	73	76	12
Meksika	2270	65	53	83	15

Kaynak: Sen, 1999 [1987], 47.

Yukarıda sunulan tablodan da anlaşılacağı üzere Hindistan, Çin ve Sri Lanka hemen hemen aynı gelir grubu içinde bulunurken, Brezilya ve Meksika onlardan hayli yüksek oranda bir kişi başı gelire sahip ülkeler olarak farklı bir yerde durmaktadırlar. Öte yandan Sri Lanka'nın kişi başına düşen geliri, Brezilya ve Meksika'dan çok daha düşük iken, Brezilya ve Meksika'da yaşayan bir bireyin ortalama ömründen daha uzun yaşam süresine sahip. Benzer şekilde çocuk ölüm oranında da Sri Lanka hem Brezilya hem de Hindistan'dan daha düşük çocuk ölüm oranlarına sahip bir ülke olarak öne çıkmaktadır. İlginçtir, yetişkin okur yazarlık oranı gibi çok hayati bir yaşam standardı olan bir konuda yine Sri Lanka en önde gözükmektedir. Buradan yola çıkarak Sen şu eleştiriyi yapmaktadır: Ekonomik değer çıktısı her zaman birey hayat kalitesi ve yaşam standardının ölçülmesinde temel ölçüt olarak ele alınmamalı. Zira, ekonomik olarak daha yüksek bir zenginlik düzeyinde yaşadığı görülen bir birey, yaşam kalitesini ya da yaşam standardını oluşturan kimi temel parametrelerde kendisinden daha az zenginliğe sahip diğer bireylerden daha altta yer alabilir. Örneğin, dünyanın en zengin şehirlerinden birisi olan New York'un *Harlem* bölgesinde yaşayan bireylerin 40 yaşına ulaşma şansları, kimi istatistiklerin de gösterdiği üzere, ekonomik anlamda ABD'den çok daha yoksul olan ve *Bangladeş'te* yaşayan bir bireyin 40 yaşına ulaşmasından daha azdır (Sen, 1992, 114). Ekonomik zenginlik ile bireyin yaşam standardı ve kalitesi arasında doğrudan bir ilişkinin her zaman kurulamadığını gösteren bu ve benzer örnekler, kalkınmanın önceliklerinin ekonomik zenginliğin arttırılması olması gerektiğini belirten ve bu anlamıyla ekonomik değer çıktısına odaklanan bakış açısına dönük eleştirileri gündeme getirmiş yeni bir kalkınma paradigmasının ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur.

Aşağıda bu paradigmanın kuramsal arka planını, yani yapabilirlik(ler) yaklaşımı olarak bilinen bakış açısını tartışmaya açmadan önce, ekonomik zenginliğe veya çıktıya odaklanan kalkınma paradigmasının birkaç varsayımına eleştirel bir gözle kısaca bakalım.

Temel Varsayımlara Dönük Eleştiriler

Ekonomik değer çıktısını, bir diğer deyişle zenginlik birikimine ve gelir artışını temel amaç edinen kalkınma paradigmasına dönük birçok eleştiri sıralayabiliriz. Bu eleştirilerin esasını oluşturan ve ekonomik değer çıktısı odaklı kalkınma paradigmasının ana varsayımlarını eleştirel bir gözle değerlendiren Alkire ve Deneulin (2009, 15-19) bunları aşağıda belirtildiği şekilde sıralayıp açıklamaktadırlar:

- Kişi başına düşen yüksek gelirin insani gelişme için gerekli olması: Ekonomik değer çıktısı odaklı kalkınma stratejileri yüksek gayrisafi millî hasılayı ve kişi başına düşen yüksek bir geliri hedeflemenin arkasında yatan neden olarak gelirin ve materyal zenginliğin bireyin yaşam standardını ve kalitesini yükseltmesinin temel aracı olduğu iddiasına dayandırıyorlar. Kimi koşullarda yüksek gelir ve yüksek yaşam standardı arasında doğrusal bir korelasyon olduğu gözlemlenmekle birlikte, bunun kimi durumlarda söz konusu olmadığı da görülmektedir. Bireylerin yaşam standardının önemli değişkenleri arasında gösterilen sağlığa erişim, eğitim olanaklarından faydalanma ve siyasal özgürlükler bahsinde örneğin, Rusya ve Suudi Arabistan kendilerinden daha düşük bir gelir zenginliğine sahip olan Kosta Rica'nın gerisine düşebilmektedir.

dikkat

Yüksek gelir, medeni haklar, insan hakları ve siyasal özgürlükler gibi hukuki düzenlemelerin ve yasal sözleşmelerin de konusu olan hakların güvencesi değildir.

- Yüksek gelir sahibi aileler yaşam standardını oluşturan diğer değişkenler açısından da yoksullaşmayacaktır: Bu varsayıma göre bir ailenin yüksek bir ekonomik geliri olursa, yaşam standardını oluşturan diğer değişkenlerden faydalanmak açısından da yoksullaşmayacaktır. Ruggieri, Saith ve Stewart'ın (2003) Peru ve Hindistan'da yürüttükleri çalışmaya referansla Alkire ve Deneulin (2009, 16) bu varsayımın da her durumda doğru olmadığını, zira gelir durumu açısından yoksul kabul edilen kimi ailelerin beslenme ve eğitime erişim açısından

her zaman yoksul durumunda olmadıklarını ifade ediyorlar. Dolayısıyla ekonomik zenginlik ile yaşam standardını oluşturan değişkenler arasında her zaman doğrusal bir ilişkinin olduğunu ifade etmek mümkün olmamaktadır.

dikkat

Peru ve Hindistan'daki bazı aileler, ekonomik açıdan yoksul kabul edilseler de başka ülkelerde ekonomik zenginliğe sahip başka ailelerden daha fazla eğitim ve beslenme olanağına sahip olabilirler.

- Ekonomik büyüme yetersiz beslenme gibi yoksulluk çeşitlerini önünde sonunda azaltacaktır: Yine Alkire ve Deneulin'e (2009, 16-17) göre, ekonomik büyümenin kaçınılmaz olarak gıda yoksulluğu gibi yoksulluk çeşitlerini azaltacağına dönük olan varsayım yanlıştır. Öte yandan, istatistiklerin de gösterdiği üzere, Hindistan 15 yıllık bir ekonomik büyüme patlaması tecrübe ettiği hâlde 1998-1999 yıllarında üç yaşın altındaki çocukların yüzde 47 gibi oldukça yüksek oranı yetersiz beslenme yoksulluğunu tecrübe etmekteydi. Bu ve buna benzer veriler Çin'de görülmektedir. Dolayısıyla ekonomik büyümenin her durumda bireyleri yoksulluktan kurtaracağını söylemek ya da ekonomik büyümenin kaçınılmaz olarak ortalama yaşam standardını yükselttiğini iddia etmek mümkün olamamaktadır.
- Gelir ve harcama odaklı verilerin diğer yoksulluk verilerine göre daha iyi olması: Kalkınmaya monetarist yani ekonomik ve finansal zenginlik üzerinden yaklaşan bilim insanları gelir ve harcama odaklı verilerin diğer kalkınma verilerinden daha güvenilir olduğunu belirterek diğer kalkınma analizlerini eleştirmektedir. Öte yandan, gelir, harcama veya tüketim üzerinden yapılan analizler oldukça ciddi sınırlılıklar içermektedir. Örneğin, bu gelir odaklı kalkınma analizleri tüketim odaklı harcamalara göre daha güvenilmez görülmektedir ve volatilitesi oldukça yüksektir.
- Ekonomik büyüme insani yaşam standartlarındaki gelişmeden daha kolay başarılabilir: Ekonomik büyümenin daha kolay gerçekleştirilebilir olduğu yönünde yaygın bir algı vardır. Öte yandan, daha kolay gerçekleştirilebilir olması ekonomik büyümenin her zaman kaçınılmaz olarak toplumların yaşam standardında bir yükselmeyi getirdiğini varsayımımızı gerektirmez.
- Ekonomik kalkınma insani gelişme hedeflenmeden de devam ettirilebilir: Ekonomik büyümenin insani çıktıları olmadan yani insan hayatına dönük somut pozitif çıktıları olmadan da devam ettirilebileceğine dönük varsayım büyük oranda yanlışlanmıştır. Ranis, Stewart ve Ramirez (2000) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmaya referansla bunu değerlendiren Alkire ve Deneulin (2009, 18-19) ekonomik büyümelerini bir süredir devam ettirmelerine rağmen, nüfusu içerisinde önemli oranda eğitimsiz ve sağlıksız bireyler bulunan ülkelerin bu ekonomik büyümeyi uzun dönemde sürdüremediklerini not etmektedirler.

Yukarıda bahsedilen ekonomik değer çıktısına, bir başka deyişle gelir ve materyal zenginliğe odaklanarak kalkınmanın amaç ve politikalarını belirleyen perspektifin hem ulusal ölçekte kimi ülkelerde (örneğin, Almanya ve İngiltere) hem de uluslararası ölçekte kimi değerlendirme kuruluşları özelinde (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) son yıllarda yerini insani kalkınma paradigmasına terk ettiğini görmekteyiz. Ekonomik zenginlik ve gelir artışını temel alan kalkınma stratejilerinin yerine insani kalkınma paradigmasının temel alınmasını öneren yaklaşım, kalkınmanın temel ölçütü olarak insanların değer verdikleri sağlık ve eğitim imkânlarına erişim, yeterli beslenme, uzun yaşam süresi, siyasal katılım ve temsil gibi fırsatlara ulaşmada ne derece özgür olduklarına bakarak kalkınmayı tanımlamaktadır. Bu yaklaşımın temelinde ise Amartya Sen ve Martha Nussbaum'un öncülüğünde geliştirilmiş olan yapabilirlik(ler) yaklaşımı bulunmaktadır.

Öğrenme Çıktısı

1 Kalkınma paradigmasına ilişkin farklı görüşleri açıklayabilme

Araştır 1	İlişkilendir	Anlat/Paylaş
Kalkınma paradigmasına dönük eleştirileri sıralayınız.	Sri Lanka'nın kişi başına düşen geliri, Brezilya ve Meksika'dan çok daha düşük iken, Brezilya ve Meksika'da yaşayan bir bireyin ortalama ömründen daha uzun yaşam süresine sahip olmasını açıklayınız.	Ekonomik bir tartışma ve araştırma başlığı gibi görünen ve uzunca bir süre de ekonomik bir ölçüt olarak düşünülen kalkınma olgusunun sosyal sorunlarla bu kadar yakından ilişkili olmasını anlatınız.

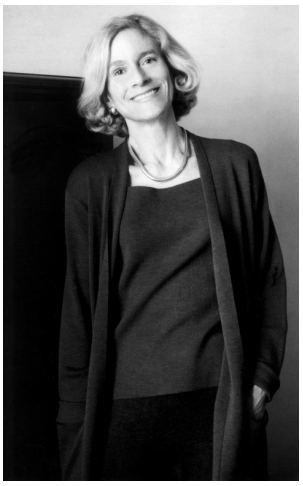
SEN'İN YAPABİLİRLİK YAKLAŞIMI

Yapabilirlik(ler) yaklaşımının iki öncü ismi olarak gösterilen Hindistan asıllı ekonomist ve sosyal düşünür Amartya Sen ve Amerikalı siyaset bilimci Martha Nussbaum temel kimi başlıklarda fikir birliği içinde olsalar da, yapabilirlik(ler) yaklaşımının oluşturulmasında gözetilmesi gereken kimi diğer başlıklarda farklı görüşlere ya da iddialara sahiptirler. Bu bölümde özel olarak Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımına odaklanarak, bu yaklaşımının kalkınma konusuna nasıl yaklaştığını tartışacağız.

Resim 3.2 Amartya Sen (1933-)

Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Amartya_Sen_no_Fronteiras_do_Pensamento_Porto_Alegre_2012_(7117700667).jpg

Resim 3.3 Martha Nussbaum (1947-)

Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nussbaum_Martha2.jpg

Sen'in yapabilirlik yaklaşımı normatif bir değerlendirme çerçevesi olarak geliştirilmiş bir yaklaşımdır. Bunun anlamı, yapabilirlik yaklaşımının sadece kalkınma konusunu değil, ama aynı zamanda birçok sosyal olguyu ve sorunu bir norma öncelik vererek değerlendirme yapan bir çerçeve olmasıdır. Bir diğer deyişle, Sen'in yapabilirlik yaklaşımı kalkınma, sosyal adalet, sosyal seçim, yoksulluk, eşitsizlik, yaşam kalitesi ve standardı, sosyal politika düzenlemeleri gibi konularda fa-

illik, özgürlük ve bireyin seçim yapabilme kapasitesine öncelik vererek değerlendirme yapan bir yaklaşımdır. Sosyal adalet, sosyal seçim, yoksulluk ve eşitsizlik gibi konuları değil ama özel olarak kalkınma konusuna Sen'in yapabilirlik yaklaşımı çerçevesinden baktığımızda kalkınmanın bireyin değer verdiklerini yapabilme ya da gerçekleştirebilme özgürlüğünün artması olarak tanımlandığını görmekteyiz (bkz. Sen, 1999). Klasik faydacı kalkınma teorilerinin gelir, zenginlik ve üretim kapasitesi üzerinden sürdürdükleri kalkınma değerlendirme ve analizlerinden farklı olarak Sen, kalkınmanın bireyin değer verdiği yapabilirlikleri (örneğin, eğitime erişim, sağlıklı olabilme, siyasal katılımı gerçekleştirebilme, istihdam olanaklarına sahip olma ve benzeri) gerçekleştirebilme özgürlüğüne sahip olması olarak değerlendirmektedir. Hatta Sen'e göre insanın özgürlüğü kalkınmanın sadece temel amacı değil ama aynı zamanda kalkınmayı gerçekleştirebilmenin temel bir aracıdır (bkz. Sen, 1999, 53). Bu bakış açısı Sen'in sadece kalkınmaya ilişkin görüşlerinde değil, ama aynı zamanda sosyal adalete (Sen 1990; 2008; 2009), yoksulluğa (1985a; 2000; 2006; 2009), eşitsizliğe (1992; 1997), birey esenliğine ve yaşam kalitesine (1993), insan haklarına (2005), sosyal seçime (2004) dönük değerlendirmelerinden de temel normatif perspektif olarak yer almaktadır.

dikkat

Sen'in yaklaşımı kalkınma, sosyal adalet, sosyal seçim, yoksulluk, eşitsizlik, yaşam kalitesi ve standardı, sosyal politika düzenlemeleri gibi değerlendirme yapar.

Bu bölümde, Sen'in yapabilirlik yaklaşımını ve bu yaklaşımının bir ülkenin ya da bir bölgenin değerlendirilmesinde ya da analiz edilmesinde nasıl bir analiz aracı olarak nasıl kullanılacağını üç alt başlık altında inceleyeceğiz. Bu alt başlıklar, kalkınmanın araçları ve amaçları arasındaki ayrımın netleştirilmesi, kalkınma sürecinde bireylerin ve bağlamın sosyal, çevresel ve siyasal farklılıkları ile özgürlük ve seçim yapabilme hürriyetinin kalkınma ile olan ilişkisi olacaktır.

Araçların ve Amaçlardan Farklılaştırılması

Sen yapabilirlik yaklaşımını, bireylerin nelere sahip olduklarıyla değil (gelir ya da zenginliğin diğer formları), ama insanların kendi hayatlarıyla sahip olduklarıyla neleri yapabildikleri ve neler olabildikleriyle ilişkilendiren bir yaklaşım olarak tarif etmektedir (bkz. Sen, 2009, 33). Yapabilirlik yaklaşımı, bu çerçevede, sosyal düzenlemeleri (örneğin, ekonomi, hukuk ya da çeşitli politikalar) bireylerin değer verdikleri işlevleri gerçekleştirebilme özgürlüklerine göre değerlendirmektedir (Alkire ve Deneulin, 2009, 31; Alkire, 2005, 122 ve 2008, 28). Bu bakış açısından yola çıkılarak bir analize tabi tutulacak olan kalkınma politikaları ise bireylerin sahip oldukları gelire, istihdam edilmiş ya da istihdam edilmemiş olmalarına ya da onların hangi sosyal ve ekonomik haklara sahip olup olmadıklarına göre değil, ama sahip oldukları bu gelir, istihdam koşulları ya da sosyal ve ekonomik haklarla değer verdikleri işlevleri gerçekleştirmek konusunda ne derece özgür olduklarına göre değerlendirilmelidirler. Zira Sen'e göre, sahipliğin çeşitli biçimleri, ki bunların içerisinde gelir, kaynaklar ya da çok çeşitli sosyal ve ekonomik haklar girebilir, birey özgürlüğünü arttırmayı amaçlaması gereken kalkınmanın sadece birer aracıdır ve fakat nihai noktası ya da amacı değildir. Bu bakış açısı, kalkınmanın bir amacı hâline dönüşmüş olan gelir, birikim ve zenginliğe dönük odak noktasını, bireyin refahı ve özgürlüğüne dönük bir odak noktasına doğru değiştirmesi bakımından özgün bir yerde durmaktadır.

Sen'in yapabilirlik yaklaşımını temel alarak ülkelerin kalkınma süreçlerinin analiz edilmesinde araçlar ile amaçlar arasındaki ayrımı netleştirmenin önemine bir örnek çerçevesinde bakabiliriz. Kalkınmanın amacının bireylerin değer verdikleri işlevleri gerçekleştirme özgürlüğü olarak tanımlanmasını öneren Sen, birçok farklı analizinde bisiklet sahipliği örneğini vermektedir (bkz. Sen, 1983). Ona göre, bir yerden bir yere hareket etmeyi isteyen ve dolayısıyla "ulaşım" yapabilirliğine değer veren, bir bireyin tek başına bisiklete sahip olması, o bireyin değer verdiği bir noktadan başka bir noktaya ulaşabilme işlevini gerçekleştirmesini güvenceye almaz, bir başka deyişle garanti etmez. Amaç A noktasından B noktasına ulaşmak iken, bisiklete sahip olmak bu amacı gerçekleştirmenin sadece

bir aracı konumundadır ve bu anlamıyla bisiklet sahipliği araçsal bir değere sahiptir. Yapabilirlik yaklaşımında araçlar sadece işlevli oldukları oranda ve bir amaca ulaşmayı kolaylaştırdıkları oranda ya da bireyin değer verdiği bir amacı gerçekleştirmeye yardımcı oldukları oranda değerlidirler. Bu durum yapabilirlik yaklaşımında araçsal değer (*instrumental value*) olarak ifade edilirken, araçların hizmet ettiği sonuçlar ise amaçsal değer (*intirinsical value*) olarak ifade edilmektedir. Bu bakış açısıyla Sen, çok bilinen eseri *Commodities and Capabilities* (1999 [1987]) içinde de vurguladığı gibi, metalar (*commodities*) ve metaların hizmet ettiği yapabilirlikler (*capabilities*) arasındaki ayrımın altını çizmektedir. Buradan hareketle yapabilirlik yaklaşımı insanların ne derece iyi bir hayat yaşadıklarına, yaşadıkları toplumun ne derece adil bir toplum olduğuna ya da içinde bulundukları ülkenin ne derece kalkınmış olduğuna dair bir analiz ya da değerlendirme yaparken, bireylerin sahip oldukları araçlara (*means*) (örneğin, bisiklet) değil, bisiklet sahipliğini değerli kılan amaçları (*ends*) (örneğin, ulaşım) ne derece gerçekleştirebildiklerine odaklanmayı önermektedir (Arun, 2016a, 13).

> Araçsal değer, araçların sadece işlevli oldukları oranda ve bir amaca ulaşmayı kolaylaştırdıkları oranda ya da bireyin değer verdiği bir amacı gerçekleştirmeye yardımcı oldukları oranda değerli olmalarıdır.

Bu bakış açısını geleneksel ekonomik değer çıktısına odaklanan kalkınma anlayışlarından farklılaştıracak şekilde yeniden üretirsek, yapabilirlik yaklaşımının temel eleştirisi netleşecektir. Bir ülkenin kalkınmasını ülke insanlarının sahip olduğu kişisel gelir üzerinden yapan geleneksel kalkınma anlayışı bu gelirin ne kadar yükseltilebileceğine odaklanmaktadır. Öte yandan yapabilirlik yaklaşımına göre gelir, kalkınmanın yani bireylerin değer verdikleri özgürlükleri gerçekleştirmenin sadece bir aracıdır ve tek başına bireyin refahını garanti edemez. Dolayısıyla gelir ve ekonomik zenginliğin hizmet etmesi gereken amaçları bireyin ne derece gerçekleştirebildiği yerine, bireyin ne kadar gelir ve zenginliği elinde tuttuğuna odaklanan, bir diğer deyişle bunları ölçü olarak alan yaklaşımlar, birey refahını araçlara indirgemektedir. Özellikle, 1980'li yıllardan bu yana bilim dünyasında ve 1990'lı yılların ortalarından bu yana da birçok uluslararası kurumsal düzenlemelerde, Gayrisafi Millî Hasıla (GSMH) odaklı kalkınma analizlerinin yerini, ülkelerin eğitime erişim, yaşam süresi uzunluğu ve sağlık koşullarını dikkate alarak gerçekleştirilen kalkınma analizlerinin arkasında Sen'in metaların araçsal değeri ve birey refahını getiren amaçlar arasında çizdiği bu ayrım bulunmaktadır.

Araçların Amaçlara Dönüştürülmesi: Çevirim Faktörleri

Kalkınma süreçlerinin analiz edilmesinde bireylerin sahip oldukları gelir ve zenginlik yerine, bu gelir ve zenginlik ile değer verdikleri işlevleri gerçekleştirmekte ne derece özgür olduklarına odaklanmayı öneren yapabilirlik yaklaşımı, bu önerisiyle ister istemez analize katılması gereken değişkenleri genişletmek zorunda kalmaktadır. Bir başka deyişle gayrisafi millî hasıla ya da kişi başına düşen gelir miktarı yerine, bu gelirin değerli işlevlere dönüştürülmesinde etkili olan ya da olması beklenen değişkenler, bir başka deyişle faktörler de analize dâhil edilmelidir.

Bireylerin, sahip oldukları araçları değer verdikleri işlevlere dönüştürmesini engelleyen ya da kolaylaştıran bu faktörlerin neler olabileceği konusunda her ne kadar Sen yeterince net bir tanımlama yapamasa da (bkz. Arun, 2016b, 44-45), bu faktörleri kavramsal düzeyde çevirim faktörleri olarak ifade etmekte ve erken dönem eserlerinde kişisel faktörler ve dışsal ya da sosyal faktörler olarak iki kategoride toplamaktadır. Kişisel çevirim faktörleri olarak yaş, cinsiyet, bilişsel ve fiziksel yetiler, vücut büyüklüğü gibi faktörleri işaret ederken, sosyal ya da dışsal faktörler olarak ise çevresel farklılıklar, sosyal düzenlemelerin doğası, bireyin aile ve toplum içerisindeki yerini işaret etmektedir (bkz. Sen, 1987, 17-18; 1992, 19-20). Daha güncel eserlerinde ise çevirim faktörlerine ilişkin olarak kısmen biraz daha net bir sınıflandırma sunan Sen, bunları şu şekilde sıralamaktadır:

> Bireylerin, sahip oldukları araçları değer verdikleri işlevlere dönüştürmesini engelleyen ya da kolaylaştıran bu faktörlere çevirim faktörleri denir.

- Kişisel farklılıklar (örneğin, yaş, cinsiyet, engellilik durumu)
- Fiziksel çevre farklılıkları (örneğin, iklim farklılıkları)
- Sosyal çevre farklılıkları (örneğin şiddet ve suçun olup olmaması ya da toplumsal ilişkilerin doğası)
- İlişkisel perspektifteki farklılıklar (örneğin; toplumdaki yerleşik ilişki ve davranış biçimleri, gelenekler, âdetler)
- Aile içinde bölüşüm (örneğin, aile içerisinde zenginliğin ve gelirin bölüşümünü düzenleyen kurallar ve normlar) (Sen, 1999, 70-71; 2009, 254-257).

Yapabilirlik yaklaşımının kavramsal çerçevesinin netleştirilmesine oldukça önemli katkılar sunmuş Robeyns ise söz konusu bu çevirim faktörlerini daha somut olarak

- Kişisel çevirim faktörleri (örneğin; bireyin fiziksel durumu, cinsiyeti, metabolizması, yetenek ve zekâsı)
- Sosyal çevirim faktörleri (örneğin; ayrımcı uygulamalar, toplumsal cinsiyet rolleri, sosyal hiyerarşiler)
- Çevresel çevirim faktörleri (örneğin; iklim koşulları, coğrafi konum, altyapı yatırımları)

olarak üç başlık altında toplamaktadır (Robeyns, 2003, 63; 2005a, 99; 2009, 41).

Çevirim faktörlerinin bahsedilen bu sınıflandırmalarının sosyal gerçekliği yakalamaktan uzak olduğu, onların çok fonksiyonlu doğalarını göz ardı eden ve yine onların birbirleriyle etkileşime geçerek sahipliğin faydaya çevrilememesini telafi edici veya kalıcılaştırıcı rollerinin göz ardı edildiği yönünde eleştiriler bulunmaktadır (bkz. Arun, 2016b).

Çevirim faktörlerinin bireyin sahip olduğu aracı, değer verdiği amaca dönüştürmesinde zorlaştırıcı veya kolaylaştırıcı birer rol oynayarak etkili olan çevirim faktörlerinin nasıl çalıştığını bir örnek üzerinden tartışmak anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Daha önce ifade edilen bisiklet örneğine dönersek, yapabilirlik yaklaşımı çerçevesinde gerçekleştirilecek bir kalkınma analizinin bisikletin sahipliğine değil ve fakat bireyin bu bisikleti değer verdiğini varsaydığımız ulaşım amacını gerçekleştirmek üzere kullanabilip kullanamadığını esas alarak yaptığını ifade etmiştik. Dolayısıyla böylesi bir analiz kaçınılmaz olarak bireyin bisiklet kullanmasını engelleyen ya da kolaylaştıran faktörleri de analize dahil etmeyi gerektirmektedir. Örneğin, Robeyns'in yukarıda sunulan çevirim faktörleri sınıflandırmasını takip edersek, bisiklet sahibi olan bir birey gerekli altyapı yatırımları olmadığı için sahip olduğu bisikleti ulaşım amacını gerçekleştirmek üzere kullanamıyorsa, bu durumda söz konusu bireyin sahip olduğu materyal zenginliğin (bisiklet sahipliğinin) o bireyin refahı açısından bir anlamı olmayacaktır. Burada bisiklet sahipliğinin faydaya çevrilmesini engelleyen bir çevresel çevirim faktörü bulunmaktadır. Öte yandan, altyapı yatırımları mevcut olsa bile birey bisiklete binmeyi beceremiyorsa (kişisel çevirim faktörü), bisiklet sahipliğinin yine bir faydası olmayacaktır. Veyahut bireyin, örneğin toplumsal cinsiyetinden dolayı, bisiklete binmesini engelleyen bir takım sosyal normlar varsa (sosyal çevirim faktörü), bireyin bisiklete sahip olmasının yine bir faydası olmayacaktır.

Bir ülkenin kalkınmasının sadece bireylerin sahip olduklarıyla değil, ama aynı zamanda sahip olduklarını değer verdikleri işlevlere çevirip çeviremmelerine göre yapılacak bir analiz, kalkınmanın amaçları olan işlevlere odaklanacak, bu işlevlerin ne derece gerçekleştirilebildiğini değerlendirmek için ise bireyin sahip olduklarını değer verdiği işlevlere dönüştürmesinde etkili olan birçok faktörü de analize dâhil etmek zorunda olacaktır. Geleneksel ekonomik değer çıktısı ya da gelir ve üretkenlik üzerinden gerçekleştirilen kalkınma analizlerine kıyasla niceliksel yöntemlerin sınırlarını hâlihazırda oldukça zorlayan yapabilirlik odaklı bu kalkınma paradigması, öte yandan, bireyin sahip olduğu aracı amaca çevirmesine değil, çevirme özgürlüğüne sahip olup olmamasına odaklanmaktadır.

Kalkınma ve Özgürlük İlişkisi

Sadece bireyin sahip olduğu gelir ya da ekonomik zenginliğin diğer farklı formalarına değil, ama bu formları değer verdiği işlevlere çevirmek konusunda ne derece özgür olduklarına bakılması gerektiğini öneren yapabilirlik yaklaşımı bu vurgusuyla en temelde bireyin tercihlerinin ve dolayısıyla da özgürlüğünün kalkınma analizlerinde temel olduğunu vurgulamaktadır. Bu anlamıyla bireyin değer verdikleri işlevleri yapıp yapmadıklarına göre değil ve fakat yapabilip yapamadıklarına odaklanmayı önermektedir. Bu anlamıyla yapabilirlik yaklaşımı, müreffeh bir hayatı özgürlük, seçim yapabilme, kişinin rızası ya da failliği gibi olgularla ilişkili olarak

tanımlamakta ve kalkınmış bir toplumu da özgür iradenin korunduğu, bireylerin özgür iradeleri ile seçtikleri hayatları yaşayıp yaşayamadıklarıyla değerlendirmektedir (bkz. Sen, 19998 [1987], 45).

Yapabilirlik yaklaşımının özgürlük vurgusunun bir ülkenin kalkınmasındaki yerini bir örnek ile açıklamakta fayda var. Beslenme ya da besine erişim olanaklarının sınırlı olduğu, bu anlamıyla yoksulluk ve kıtlık gibi sosyal sorunlarla boğuşan toplumların yoksul ve kalkınmasını tamamlayamamış ekonomiler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu anlamıyla kıtlık ve besin yoksulluğunun olmamasını bir ekonominin ya da ulusun kalkınmış bir ekonomi/ulus olup olmadığının tayin edilmesinde temel kriterlerden birisi olarak ortaya koyulduğunu ifade etmek mümkündür. Öte yandan, ilk bakışta oldukça doğru gelecek bu öneriyi yanlışlayabilecek birçok vakayı işaret etmek de mümkündür. Örneğin; politik, estetik ya da dinî sebepler oruç tutmayı tercih etmiş bireylerin besin yoksunluğu ile besine ulaşacak materyal zenginliği olmadığı için kıtlık içinde yaşayan bireyler arasında oldukça önemli bir fark vardır. Çok çeşitli kişisel, dinî veya politik nedenlerle yeterli beslenmeyi bilinçli bir tercih ile reddetmiş bir bireyin yoksul bu bireylerden oluşan toplumların ise kalkınamamış toplumlar olduğunu söylemek çok mümkün değilken, besin kaynaklarına ulaşma ve yeterli besini vatandaşlarına sağlayamayan toplumların yoksul ve kalkınamamış toplumlar olduğunu söyleyebiliriz. Bu örnekte görülebileceği üzere, birinci gruba yerleştireceğimiz insan veya ülkeler için besine erişim imkânı bulunuyorken beslenme işlevini gerçekleştirememe durumu söz konusu iken, ikinci gruba yerleştireceğimiz insan veya ülkeler için beslenme yoksunluğu bir tercih veya bir özgürlük değil ve fakat kaçınılmaz bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar, sonuçta iki grup insan veya ülke de yeterli beslenme işlevini gerçekleştirmemiş olsa da birinci grupta olan ülke ve insanların bu yoksunluğu tercih etme özgürlükleri varken, ikinci gruptaki ülke ve insanların bu özgürlüğü bulunmamaktadır. Burada, yapabilirlik yaklaşımına göre yoksulluğun ya da kalkınamamış olmanın ölçütü, bireylerin besine erişmiş olmaları ya da erişmemiş olmaları değil, bu durumun bir tercihe ya da bir seçime dayalı olup olmaması ile ilgilidir. Bireylerin neyi yaptıklarını, o bireylerin neyi yapabildiklerinden ayıran ve bu anlamıyla da kalkınma anlayışının ölçütünü gelir sahipliğinden özgürlüğe çeviren onların seçim yapabilmeleri, tercihte bulunabilmeleri ya da faillikleri olarak ifade edilen durumdur (bkz. Sen, 1985b, 203-208; 1992, 56-57).

Kuramsal düzeyde seçim özgürlüğünün birey refahı ve ülke kalkınması açısından önemi Sen ve diğer birçok bilim insanı tarafından oldukça etkili bir şekilde savunulmuş ve büyük oranda da kabul görmüş olmasına rağmen, bu kuramsal ve oldukça soyut karşıt-olgusal (*counter-factual*) vurgunun makro düzeyde yapılacak kalkınma analizlerine (özellikle niceliksel ölçümlere) nasıl yansıtılacağı ise hâlen tartışılmaktadır. Hâlihazırda bireylerin değer verdiği ve gerçekleştirdikleri (örneğin, eğitime erişim, sağlık imkânlarına ulaşma ve benzeri) işlevler üzerinden devam eden yapabilirlik odaklı kalkınma analizlerinin, bireylerin değer verdiği işlevleri gerçekleştirebilme özgürlüklerine göre nasıl ölçüleceği oldukça ciddi metodolojik zorluklar barındırmaktadır (bkz. Zimmerman, 2006, 478; Walby, 2012, 105-106; Comim, 2008, 173-176; Krishnakumar, 2004, 12).

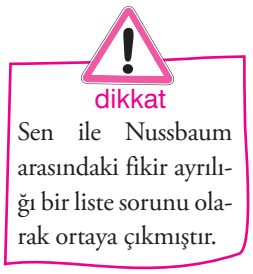
Öğrenme Çıktısı

2 Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımının esaslarını tespit edebilme

Araştır 2	İlişkilendir	Anlat/Paylaş
Sen'in yapabilirlik yaklaşımının alt başlıkları nelerdir?	Sen'in yaklaşımında özgürlük ile kalkınmayı birbiri ile ilişkilendiriniz.	Sen'in yaklaşımında amaçsal değerler ile araçsal değerleri tartışınız.

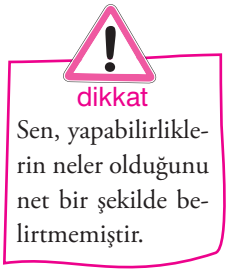
YAPABİLİRLİKLERİN BELİRLENMESİ VE İNSANİ KALKINMA

Martha Nussbaum yapabilirlik(ler) yaklaşımının gelişmesinde oldukça önemli katkılar koymuş ve Sen'den sonra bu yaklaşımının en bilinen ikinci ismi olan Amerikalı siyaset bilimcidir. Amartya Sen ve Martha Nussbaum yapabilirlik konusuna yaklaşımlarında temelde birçok konuda fikir birliği içinde olsalar da aralarında kimi önemli fikir ayrılıkları da vardır (bkz. Nussbaum, 2000, 11-15; 2011, 17-21; Robeyns, 2005a, 103-105; 2003, 68-70). Bu fikir ayrılıklarının en başında ise liste sorunu olarak bilinen, değerli yapabilirliklerin neler olduğuna ya da bu yapabilirliklerin nasıl tanımlanması gerektiğine ilişkin olarak süregiden tartışma gelmektedir. Sen'in yapılacak analiz ve değerlendirmelerde hangi yapabilirliklerin temel alınması konusunda sessiz kalması, Martha Nussbaum'un eleştirilerinin öne çıkmasını sağlamış ve bu eleştiriler üzerinden Nussbaum, kısmen kimi özgün yanları da olan kendi yapabilirlikler yaklaşımını ileri sürmüştür. Bu bölümde, öncelikle söz konusu bu temel liste sorunsalını ve Sen'in yapabilirlikleri bilinçli olarak tanımlanmaktan kaçınmasının arkasında yatan nedenleri tartışacağız. Bu tartışmaya, Martha Nussbaum'un önerisini ve sunduğu yapabilirlikler listesini de ekledikten sonra ise yapabilirlik yaklaşımı temel alınarak ülkelerin kalkınma performanslarını değerlendiren insani kalkınma perspektifini kısaca açıklayarak tartışmamızı noktalayacağız.

Yapabilirliklerin Tanımlanması Sorunsalı ve Nussbaum'un Önerisi

Sen kalkınma, sosyal adalet, yoksulluk, eşitsizlik, yaşam kalitesi gibi olguların değerlendirilmesinde ve analiz edilmesinde bireylerin değer verdikleri yapabilirlikleri gerçekleştirmekte ne derece özgür olduklarının temel alınması gerektiğini öneren bir çerçeve sunmakta, fakat bu yapabilirliklerin neler olduğu konusunda bilinçli olarak sessiz kalmaktadır. Hangi yapabilirliklerin kalkınma analiz ve değerlendirmelerine katılacağına dair bir liste sunulması halihazırda oldukça kompleks bir doğası olan yapabilirlik odaklı kalkınma analizlerini kolaylaştırabileceği Sen'in bu konuda bilinçli olarak herhangi bir tanımlama yapmamasının arkasında birkaç temel neden vardır.

İlk olarak Sen'in hangi yapabilirliklerin dikkate alınması gerektiği konusunda fikir belirtmekten kaçınmasına rağmen, kimi yapabilirliklerin evrensel olarak, bir başka deyişle her birey ve ülke için, değerli olduğunu kabul ettiğini belirtmemiz gerekir. Bunlar yapabilirlikler arasında, örneğin, barınma imkânlarına erişim, sınırlandırılmamış hareket özgürlüğü, besine erişim, korunma işaret edilebilir (Sen, 1979, 218; 2004a, 78; 2005: 158). Fakat bunlar ve bunlara benzer, daha çok bir temel ihtiyaçlar listesi gibi düşünülebilecek yapabilirliklerin dışında bir yapabilirlikler listesi tanımlamamasının arkasında en temelde bireylerin kendi değer verdikleri yapabilirlikleri onlar adına tanımlamaktan kaçınması yer almaktadır. Sen'e göre bireyler hangi yapabilirliklerin kendileri için değerli olduğunu kendileri tanımlama özgürlüğüne sahip olmalıdırlar. Zira, her toplumun kendisine özgü bir iyi hayat tanımı ve farklı değer sistemleri olabilir. Onlar adına kalkınmış, iyi ve refah içinde bir hayatı tanımlamak, onların özgürlüklerine müdahale anlamı taşıyabilecektir. Dolayısıyla Qizilbash'ın (2002: 468) da belirttiği gibi Sen, kendi yapabilirlik yaklaşımını toplumların farklı ve özgün olan "iyi ve müreffeh hayat" tanımlamalarıyla uyumlu olmasını istediği için özel olarak bir takım yapabilirlikler listesi oluşturmamaktadır. İkinci olarak Sen, yapabilirlik yaklaşımını sadece kalkınma konusuna özel olarak değil ve fakat sosyal adalet, yoksulluk, eşitsizlik, yaşam kalitesi, birey esenliği gibi birçok konuda kullanılabilecek bir değerlendirme çerçevesi olarak geliştirmek istemektedir (Robeyns, 2005b, 195-196). Bu sebeple özel olarak bir değerli yapabilirlikler listesi tanımlamaktan ziyade, çerçeve bir kuram oluşturmaya çabalamaktadır. Üçüncü ve son olarak ise Sen epistemolojik bir argüman ileri sürmekte ve değerli yapabilirliklerin zamandan ve mekandan bağımsız olarak, saf bir kuramsal veya felsefi bir çalışma olarak sunulamayacağını ileri sürmektedir. Ona göre, toplumların içinde bulunduğu özgün bağlamdan ve kültürden bağımsız bir yapabilirlikler listesi tanımlamak mümkün değildir (Sen, 2005, 158; 2004, 78).

Sen'in ortaya koyduğu yapabilirlik anlayışından farklı olarak, Amerikalı siyaset bilimci Martha Nussbaum ise kendi yapabilirlikler yaklaşımını normatif bir adalet teorisi olarak ileri sürmektedir. Sen yapabilirlik kavramını bireyin değer ver-

diği işlevleri gerçekleştirebilme özgürlüğü olarak tanımlarken, Nussbaum böyle bir tanımlamadan daha ziyade, birey için bir hayatı değerli yapacak işlevleri "yapabilirlikler" olarak kurgulamakta, bu sebeple onun önerdiği yaklaşım çoğul bir ifade ile yapabilirlikler yaklaşımı olarak tarif edilmektedir. Nussbaum'a göre yapabilirlikler bir anayasal düzenlemenin ruhunu oluşturması gereken (Nussbaum, 2007, 7) temel ve kendine özgü olarak hangi iyi hayat tanımını yaparlarsa yapsınlar her birey için değerli olan işlevlerdir. Bu anlamıyla anayasa gibi temel bir sosyal sözleşmeye referans ile yapabilirlikler yaklaşımını oluşturan Nussbaum'a iddiasını daha çok siyaset bilimi alanında ve sözleşmeci adalet teorileri üzerinden inşa etmektedir.

dikkat

Nussbaum'a göre yapabilirlikler bir anayasal düzenlemenin ruhunu oluşturması gereken temel değerler ve aynı zamanda da, kendine özgü hangi iyi hayat tanımını yaparsa yapsın, her birey için değerli olan işlevlerdir.

Yine Sen'in ortaya koyduğu yapabilirlik yaklaşımından farklı olarak, Nussbaum'un yapabilirlikler yaklaşımı her birey için garanti edilmesi gereken 10 temel yapabilirlik içermekte (Nussbaum, 2000, 78-80 ve 2011, 33-34) ve hükümetler bireyleri bu 10 temel yapabilirliği gerçekleştirme özgürlüklerini garanti etmelidirler. Bu yapabilirlikler şu şekilde sıralanmaktadır (Nussbaum, 2000, 78-80; 2006, 58-59):

1. *Hayat (Life):* Normal bir yaşam süresinin sonuna kadar yaşayabilmek. Çok erken ölmemek ya da yaşamaya değmeyecek kadar çok kısa bir yaşama sahip olmamak.
2. *Sağlık (Bodily Health):* İyi bir sağlığa sahip olmak; üretken olmak, yeteri kadar beslenebilmek; yeterli bir eve sahip olmak.
3. *Bütünlük (Bodily Integrity):* Bir yerden başka bir yere özgürce hareket edebilmek; saldırıdan, cinsel tacizden ve şiddetten uzak olmak; üremede (evlilikte) seçim şansına sahip olmak.
4. *Duyumlar, Hayal Gücü ve Düşünce (Senses, Imagination and Thought):* Duyularını kullanabilmek, hayal kurabilmek ve düşünebilmek. Bunları insanca yerine getirebilmek. Ayrıca, bunları yerine getirirken yeteri kadar eğitime sahip olmak.
5. *Duygular (Emotions):* Dışardaki insanlarla ve cisimlerle sevgi bağı kurabilmek; (bizi) kişiyi sevenleri ve kollayanları karşılıklı biçimde sevebilmek. Sevdiklerimizin yokluğunda büyük üzüntü duyabilmek.
6. *Muhakeme-Pratik Akıl (Practical Reason):* "İyi" kavramını düşünebilmek. Birisinin yaşamını planlamada iyice düşünüp karar verebilmek.
7. *Yakın* İlişki *(Affiliation):*
   a. Birileriyle yaşayabilmek; diğer insanlara ilgi ve yakınlık duymak; farklı sosyal ilişkiler kurabilmek; başkasının içinde bulunduğu durumu düşünebilmek.
   b. Kendine saygı duyabilmek; diğerlerinin haklarına sahip olabilmek; diğer insanlarla eşit olmak.
8. *Hayvanlar – Bitkiler (Other Species):* Hayvanlarla bitkilerle ve doğa ile yakın ilişki kurmak ve ilgi duymak.
9. *Oyun (Play):* Gülebilmek, oyun oynayabilmek, eğlenebilmek.
10. *Çevresinde Kontrol G*ücünün Bulunması (Control O*ver One's Environment):*
    a. Siyasi: Siyasi seçimlere etkin bir şekilde katılabilmek; siyasi katılım hakkına sahip olmak; serbestçe konuşma hakkına sahip olmak.
    b. Maddi: Mülk sahibi olabilmek; diğerleriyle eşit mülk haklarına sahip olmak; diğer insanlarla eşit haklar çerçevesinde iş arayabilmek; iş yerinde insan yerine konmak; diğer işçilerle karşılıklı tanıma içerisinde anlamlı ilişkiler kurabilmek. (Çeviri: Karaçay *vd.*, 2014, 30).

İnsani Kalkınma Anlayışı

Amartya Sen ve Martha Nussbaum'un öncülüğünde geliştirilen yapabilirlik(ler) yaklaşımı sayesinde ekonomik değer çıktısına odaklanan kalkınma analiz ve değerlendirmeleri yerini bireylerin refah içinde yaşamalarının ön koşulu olarak temel kimi yapabilirlikleri gerçekleştirmelerine odaklanan insani gelişme anlayışı öne çıkmış ve bu anlayış Birleşmiş

Milletler Kalkınma Programı'nın (BMKP) ülkelerin kalkınma performanslarını değerlendirmelerinde temel ölçüt olarak ele alınmaya başlamıştır.

Özellikle politika yapıcılar ve ekonomistler için gelir ve zenginliğin diğer türevlerine ilişkin sorgulama ve analiz yönteminin yerini insani gelişme anlayışına bırakması gerektiği yönündeki yaygın olarak kabul edilen görüş, söz konusu anlayışın temel değişkenlerinin neler olabileceği konusunda tartışmaları tekrar gündeme getirmiştir. Özellikle Sen'in bu konudaki bilinçli çekimserliği ve Nussbaum'un sunduğu yapabilirlikler listesinin çeşitliliği ve soyutluğu bu değişkenleri belirlemekte kimi tartışmalara ve zorluklara sebep olmuşsa da 1990 yılından bu yana her yıl yayınlanan İnsani Gelişme Raporu üç hayati değişkene bir diğer deyişle yapabilirliğe odaklanmaktadır. Bunlar,

- *Uzun ve sağlıklı bir yaşam, bir diğer deyişle bireyin doğumunda beklenen yaşam süresi:* Ölçümü bireyin ortalama yaşam süresi temel alınarak yapılmaktadır.
- *Bilgi, bir diğer deyişle ortalama eğitim süresi:* Okur yazar oranı (2/3'ü) ve ilkokul, lise ve üniversite kayıtları yüzdesi (1/3'ü) ile yapılmaktadır.
- *Makul bir yaşam düzeyi:* Ölçümü kişi başına düşen gelir ve alım gücünün Amerikan Doları üzerinden hesaplanmasıyla gerçekleştirilmektedir.

http://ingev.org/hakkimizda/insani-gelisme-nedir/

Söz konusu bu temel değişkenlere odaklanılarak ve Birleşmiş Milletler üyesi tüm ülkelerin bu alanlarda gösterdiği başarıyı temel alarak kalkınma performanslarına göre bu ülkeleri sıralayan insani gelişme raporları, her yıl özel bir konuya da odaklanmakta ve bu konuda yapabilirlik(ler) yaklaşımının temel argümanlarına doğrusal bir şekilde incelemeler sunmaktadır. İlk yayınlandığı yıl olan 1990 yılından bu yana insani gelişme raporlarının sırasıyla odaklandıkları özel konu başlıkları şunlar olmuştur:

- 1990: İnsani Kalkınma Kavramı ve Ölçümü
- 1991: İnsani Kalkınmanın Finansmanı
- 1992: İnsani Kalkınmanın Küresel Boyutları
- 1993: İnsanın Katılımı
- 1994: İnsani Güvenliğin Yeni Boyutları
- 1995: Toplumsal Cinsiyet ve İnsani Kalkınma
- 1996: Ekonomik Büyüme ve İnsani Kalkınma
- 1997: İnsani Kalkınma ve Yoksulluğu Ortadan Kaldırmak
- 1998: İnsani Kalkınma için Tüketim
- 1999: Küreselleşmenin İnsani Yüzü
- 2000: İnsan Hakları ve İnsani Kalkınma
- 2001: Yeni Teknolojileri İnsani Kalkınma için Kullanmak
- 2002: Parçalanmış Dünyada Demokrasiyi Derinleştirmek
- 2003: Milenyum Kalkınma Hedefleri: Yoksulluğu Sonlandırmak Üzere Uluslararası Bir Sözleşme
- 2004: Bugünün Çok Çeşitli Dünyasında Kültürel Özgürlük
- 2005: Yol Ayrımındaki Uluslararası İşbirliği: Eşitsiz Bir Dünyada Yardım, Ticaret ve Güvenlik
- 2006: Kıtlığın Ötesinde: İktidar, Yoksulluk ve Küresel Su Krizi
- 2007 ve 2008: İklim Değişikliği ile Savaşmak: Bölünmüş Bir Dünyada Dayanışma
- 2009: Engelleri Aşmak: Hareketlilik ve İnsani Kalkınma
- 2010: Ulusların Gerçek Zenginliği: İnsani Kalkınmaya Doğru
- 2011: Sürdürülebilirlik ve Adalet: Herkes İçin Daha İyi Bir Gelecek
- 2013: Güneyin Yükselişi: Çeşitliliklerin Olduğu Bir Dünyada İnsani İlerleme
- 2014: İnsani İlerlemeyi Sürdürmek: Kırılganlığı Azaltmak ve Direnci Artırmak
- 2015: İnsani Kalkınma İçin Çalışmak
- 2016: Herkes İçin İnsani Kalkınma

http://hdr.undp.org/en/global-reports

Yaşamla İlişkilendir

Sürdürülebilir Kalkınma ve Gap Sürdürülebilir Kalkınma Programı

Sürdürülebilir kalkınma, insan ile doğa arasında denge kurarak doğal kaynakları tüketmeden, gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasına ve kalkınmasına imkân verecek şekilde bugünün ve geleceğin yaşamını ve kalkınmasını programlama anlamını taşımaktadır. Sürdürülebilir kalkınma sosyal, ekolojik, ekonomik, mekânsal ve kültürel boyutları olan bir kavramdır.

Toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi projesi olarak başlatılan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı tarafından çok sektörlü entegre bölgesel kalkınma projesine dönüştürülmüştür. GAP İdaresi sürdürülebilir insani gelişme kavramıyla uyumlu olarak ekonomik büyüme hedeflerine çevresel ve sosyal-insani boyutu entegre etmiştir. Bu GAP'ın amacının sadece ekonomik büyüme olmayıp, temel olarak insanın yaşam kalitesinin artırılması anlamına gelmektedir. Altyapı geliştirme, tarımsal ve endüstriyel kalkınma, çevresel koruma, doğal kaynakları geliştirme, sosyal hizmetler vb. ekonomik büyümeye katkı yapanlar da dahil olmak üzere, tüm faaliyetler sürdürülebilir bir tarzda insanın yaşam kalitesine yaptıkları katkı çerçevesinde değerlendirilmektedir.

GAP'ın nihai hedefi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sürdürülebilir bir insani gelişmeyi sağlamaktır. Bu nedenle kalkınmanın odağı olarak insan alınmaktadır. Gerçekleştirilmekte olan fiziki yapılar insani gelişmenin tabanını oluşturacaktır. GAP Bölgesi'ndeki sosyal farklılıkların giderilerek toplumsal kalkınmanın sağlanması, eşitlik ve refahın yaygınlaşması, Proje'ye toplumsal katılım sağlanması ve insan kaynaklarının geliştirilmesi ile Bölge'de sürdürülebilir bir kalkınma sağlanabilecektir. GAP Bölgesi'nde sürdürülebilir kalkınma ile erişilmek istenen ekonomik büyümenin insani gelişme perspektifi kapsamında ele alınması; Bölge'nin tümünü içerecek bir sosyal değişimi ekosistem, kültür ve yöre özellikli katılımcı çözümlere çevirecek gelişmelerin sağlanmasıdır.

Rio'da 1992 yılında yapılan Dünya Zirvesi'nde kabul edilen Gündem 21 adlı dokümanda somutlaşan ve her ülkenin kendi şartlarına göre uygulanmasını önerdiği ilkeler, GAP'ta uygulanmakta olan sürdürülebilir insani gelişme ilkeleri ile uyum göstermekte olup ilk sonuçları da alınmaktadır.

GAP'ta sürdürülebilir insani gelişme hedefine yönelen planlama ve uygulama faaliyetleri aşağıdaki ilkeler çerçevesinde yürütülmektedir.

- Katılımcılık
- Eşitlik ve Hakkaniyet
- İnsan Kaynaklarını Geliştirme

Katılımcılık projeden etkilenen tüm tarafların projenin hazırlanma sürecinden, uygulanmasına ve izleme-değerlendirmesine kadar tüm aşamalarına katılımı olarak anlaşılmaktadır. Bu ilke tüm projelere uygulanmaktadır. Tarafların duyarlılığını oluşturarak, projelerin sosyal yapılabilirliğini artırarak, projelerin maliyetini düşürerek ve yöre halkının dile getirdiği sorunlarını çözerek projelerin başarısını olumlu olarak etkilemektedir. Bu yöntem aynı zamanda toplumun demokratikleşmesine de katkı sağlamaktadır.

GAP çerçevesinde kalkınmada eşitlik ve adillik, sosyal, ekonomik ve kültürel olarak dezavantajlı konumda yaşayan Bölge halkının da kalkınma sürecine entegrasyonu anlamına gelmektedir. GAP Bölgesi'nde kadınlar, çocuklar, topraksız ve küçük topraklı çiftçiler, küçük işletmeciler, sulama dışı alanlarda yaşayan çiftçiler vb.leri dezavantajlı gruplar olarak tanımlanmakta ve bu grupların da katılımı ile özel programlar gerçekleştirilmektedir.

Özetle, GAP'ın nihai hedefi; sürdürülebilir ekonomik büyüme, herkes için yeterli gelir, eğitim, sağlık ve kültürel faaliyetler gibi sosyal hizmetlere ulaşılabilirliği artırmak, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı, temiz bir çevre, herkes için barınak ve bütün insanların karar alma sürecine katılması için gerekli ön koşulları oluşturmak ve böylece Bölge'de sürdürülebilir ve iç dinamizmi ile gelişen bir toplum yaratmaktır.

GAP'ta sürdürülebilir insani kalkınma yaklaşımı uluslararası kuruluşların GAP'a olan ilgisini çekmeye başlamıştır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve GAP İdaresi tarafından organize edilen "Sürdürülebilir Kalkınma ve GAP Semineri" Mart 1995'te düzenlenmiştir. Üniversitelerden, kamu kuruluşlarından, özel sektörden ve mahalli idarelerden birçok kesim bu seminere katılmıştır. Seminere GAP Bölgesi'nde sürdürülebilir insani kalkınma prensipleri tartışılmıştır.

GAP İdaresi ve UNDP'nin ortaklaşa yürüttüğü "GAP Bölgesinde Sürdürülebilir Kalkınma Programı"nın temelini "Sürdürülebilir Kalkınma ve GAP Semineri" oluşturmaktadır ve Mart 1997'de uygulamaya geçirilmiştir. Başlangıçta 28 alt-proje olarak belirlenen program, 2000 yılı içerisinde İsviçre Hükûmeti'nden sağlanan finans desteği ile 33 alt-projeden oluşan daha geniş kapsamlı bir hal almıştır.

Program aşağıda beş alt başlık altında verilen 33 alt projenin uygulanmasına destek sağlamış ve 2002 yılında sona ermiştir.

- Sosyal sürdürülebilirliğin teşvik edilmesi ve sosyal hizmetlerin geliştirilmesi
- Tarımsal sürdürülebilirliğin teşvik edilmesi ve kırsal üretkenliğin geliştirilmesi
- Ekonomik geçerlilik için yerel girişimcilik ve sanayi kalkınmasının teşvik edilmesi
- Sürdürülebilir insan yerleşimlerinin teşvik edilmesi
- Doğal kaynakların optimal düzeyde sürdürülebilir kullanımının sağlanması.

Kaynak: http://www.gap.gov.tr/gap-surdu-rulebilir-kalkinma-programi-sayfa-28.html

Genellikle İskandinav ülkelerinin ve gelişmiş Batı ekonomilerinin ilk sıraları işgal ettiğini gördüğümüz insani gelişme indeksine göre yapılan sıralamada Türkiye, 2013 yılında 187 ülke arasından 69'uncu sırada, 2014 yılında yine 187 ülke arasından 72'inci sırada, 2015 yılında ise sıralamaya katılan 188 ülke arasından 72'inci ve son olarak da 2016 yılında 188 ülke arasından 71'inci sırada yer almıştır.

Sonuç

1998 yılında Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazanan Hindistan asıllı ekonomist ve sosyal kuramcı Amartya Sen ve Amerikalı siyaset bilimci Martha Nussbaum'un öncülüğünde geliştirilen yapabilirlik(ler) yaklaşımı, kalkınma, sosyal adalet, yoksulluk, eşitsizlik, birey refahı ve sosyal seçim kuramı gibi birçok alanda kullanılan bir değerlendirme çerçevesidir. Ülkelerin ve bölgelerin kalkınmasında gelir ve ekonomik değer çıktısına odaklı geleneksel kalkınma anlayışının kalkınma olgusunun temeli olarak düşünülmesi gereken insan refahı ve özgürlüğünü analiz etmek konusunda yeterli olmadığını ifade eden yapabilirlik(ler) yaklaşımına göre, kalkınmanın araçları ile amaçları arasında bir ayrım yapılması ve kalkınma analizlerinin de esas olarak insan refahını artırmanın amaçlarına odaklanması gerektiğini iddia etmektedir. Bu anlamıyla, geleneksel kalkınma anlayışının temel aldığı gelir ve materyal zenginliğin birçok farklı formunu birer araç olarak tarif eden yapabilirlik(ler) yaklaşımı, kalkınmanın amacının insanların değer verdikleri işlevleri gerçekleştirebilmek konusunda ne derece özgür olduklarına göre tanımlanması gerektiğini ifade etmektedir. Kalkınmaya böylesi bir bakış açısı, yapabilirlik(ler) yaklaşımının sadece iktisadi bir konu olarak değil ama aynı zamanda sosyoloji, siyaset bilimi ve sosyal politika gibi birçok farklı bilim dalından da yararlanan çok disiplinli bir araştırma ve analiz çerçevesi olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu sebeple yapabilirlik(ler) yaklaşımı, hem iktisat literatüründe hem siyaset bilimi literatüründe "sosyolojik dönüş" (Robeyns, 2006, 371) olarak tarif edilmektedir.

Bugün insani kalkınma olarak bilinen ve gelir veya zenginliğin çok çeşitli formları ya da tüketim ve harcamalar yerine insanların eğitim ve sağlık gibi temel kimi değerli filleri ne derece gerçekleştirdiklerine odaklanan anlayış da Amartya Sen ve Martha Nussbaum'un öncülüğünde geliştirilen yapabilirlik(ler) yaklaşımının sunduğu kuramsal çerçeveye dayanmaktadır. İnsani kalkınma anlayışı çerçevesinde şekillenen ve her yıl Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından ülkelerin kalkınma performanslarının sıralandığı raporlar sadece eğitim, sağlık ve makul bir yaşam düzeyini garanti eden gelire değil, ama aynı zamanda çok çeşitli sosyal sorun ve konuları da gündeme getirmekte ve tartışmaya açmaktadır.

Öğrenme Çıktısı

3 Yapabilirlikler listelerini karşılaştırabilme ve insani kalkınmayı ayırt edebilme

Araştır 3	İlişkilendir	Anlat/Paylaş
Sen neden bir yapabilirlikler listesi oluşturmamıştır?	Nussbaum'un Sen'in yaklaşımına eleştirilerini belirtiniz.	Nussbaum'un yapabilirlikler listesini tartışınız.

1 Kalkınma paradigmasına ilişkin farklı görüşleri açıklayabilme

Kalkınma Paradigmasında Çatışan Görüşler ve Varsayımlar

Kalkınmaya ve kalkınma süreçlerine ilişkin oldukça geniş bir akademik literatür bulmak mümkündür. Günümüzde finans ile oldukça iç içe geçmiş olarak tartışılan ve matematiksel modellemelerin oldukça ağırlıklı olarak yer kapladığı kalkınma literatürünün ortaya çıkıp gelişmesinde ise kimi normatif bakış açıları bulunmaktadır. Bu bakış açılarını sunan filozoflar arasında ekonomi biliminin klasikleri arasında gösterilen Adam Smith, Karl Marx, John Stuart Mill ve Thomas Malthus gibi isimlerin yanında, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ve sonrasında söz konusu bu alanda ağırlıklarını oldukça hissettirmeye başlayan ve kalkınma süreçlerinin arkasında yatması gereken normatif motivasyona dair farklı fikirler sunan filozoflar arasında Friedrich Hayek, John Maynard Keynes, Karl Polanyi, Jospeh Schumpeter ve Throsten Veblen gibi isimleri işaret edebiliriz. Bu alanda kırılma sayılabilecek bir dönüşümü ya da öneriyi gündeme getirmiş daha çağdaş isimler olarak ise Amartya Sen, Robert Solow, Richard Layard, Ursula Hicks, Kenneth Arrow, Paul Samuelson, Richard Nelson ve Sidney Winter işaret edilebilir. Bu bakış açılarından birincisi kalkınmanın daha fazla ekonomik değer üreten, daha fazla ekonomik çıktı ortaya koyan bir süreci hedeflemesi gerektiği fikrini savunurken, ikinci görüş ekonomik değerin ya da ekonomik çıktının her zaman daha yüksek bir yaşam kalitesi, daha uzun ve yoğun bir esenlik hâli ya da daha fazla özgürlük ve fırsat getirmediğine işaret ederek, kalkınma sürecini ve hedefini yönlendiren temel motivasyonun ekonomik çıktı olamayacağını iddia etmektedir.

2 Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımının esaslarını tespit edebilme

Sen'in Yapabilirlik Yaklaşımı

Sen'in yapabilirlik yaklaşımı normatif bir değerlendirme çerçevesi olarak geliştirilmiş bir yaklaşımdır. Bunun anlamı, yapabilirlik yaklaşımının sadece kalkınma konusunu değil, ama aynı zamanda birçok sosyal olguyu ve sorunu bir norma öncelik vererek değerlendirme yapan bir çerçeve olmasıdır. Bir diğer deyişle Sen'in yapabilirlik yaklaşımı kalkınma, sosyal adalet, sosyal seçim, yoksulluk, eşitsizlik, yaşam kalitesi ve standardı, sosyal politika düzenlemeleri gibi konularda faillik, özgürlük ve bireyin seçim yapabilme kapasitesine öncelik vererek değerlendirme yapan bir yaklaşımdır. Sen yapabilirlik yaklaşımını, bireylerin nelere sahip olduklarıyla değil (gelir ya da zenginliğin diğer formları), ama insanların kendi hayatlarıyla sahip olduklarıyla neleri yapabildikleri ve neler olabildikleriyle ilişkilendiren bir yaklaşım olarak tarif etmektedir. Bu bakış açısından yola çıkılarak bir analize tabi tutulacak olan kalkınma politikaları ise bireylerin sahip oldukları gelire, istihdam edilmiş ya da istihdam edilmemiş olmalarına ya da onların hangi sosyal ve ekonomik haklara sahip olup olmadıklarına göre değil ama sahip oldukları bu gelir, istihdam koşulları ya da sosyal ve ekonomik haklarla değer verdikleri işlevleri gerçekleştirmek konusunda ne derece özgür olduklarına göre değerlendirilmelidirler. Sen'e göre, sahipliğin çeşitli biçimleri, ki bunların içerisinde gelir, kaynaklar ya da çok çeşitli sosyal ve ekonomik haklar girebilir, birey özgürlüğünü arttırmayı amaçlaması gereken kalkınmanın sadece birer aracıdır ve fakat nihai noktası ya da amacı değildir. Bu bakış açısı, kalkınmanın bir amacı haline dönüşmüş olan gelir, birikim ve zenginliğe dönük odak noktasını, bireyin refahı ve özgürlüğüne dönük bir odak noktasına doğru değiştirmesi bakımından özgün bir yerde durmaktadır. Kalkınma süreçlerinin analiz edilmesinde bireylerin sahip oldukları gelir ve zenginlik yerine, bu gelir ve zenginlik ile değer verdikleri işlevleri gerçekleştirmekte ne derece özgür olduklarına odaklanmayı öneren yapabilirlik yaklaşımı, bu önerisiyle ister istemez analize katılması gereken değişkenleri genişletmek zorunda kalmaktadır. Bir başka deyişle gayrisafi millî hasıla ya da kişi başına düşen gelir miktarı yerine, bu gelirin değerli işlevlere dönüştürülmesinde etkili olan ya da olması beklenen değişkenler, bir başka deyişle faktörler de analize dâhil edilmelidir. Bir ülkenin kalkınmasının sadece bireylerin sahip olduklarıyla değil, ama aynı zamanda sahip olduklarını değer verdikleri işlevlere çevirip çevirememelerine göre yapılacak bir analiz, kalkınmanın amaçları olan işlevlere odaklanacak, bu işlevlerin ne derece gerçekleştirilebildiğini değerlendirmek için ise bireyin sahip olduklarını değer verdiği işlevlere dönüştürmesinde etkili olan birçok faktörü de analize dâhil etmek zorunda olacaktır. Geleneksel ekonomik değer çıktısı ya da gelir ve üretkenlik üzerinden gerçekleştirilen kalkınma analizlerine kıyasla niceliksel yöntemlerin sınırlarını hâlihazırda oldukça zorlayan yapabilirlik odaklı bu kalkınma paradigması, öte yandan, bireyin sahip olduğu aracı amaca çevirmesine değil, çevirme özgürlüğüne sahip olup olmamasına odaklanmaktadır.

3 Yapabilirlikler listelerini karşılaştırabilme ve insani kalkınmayı ayırt edebilme

Yapabilirliklerin Belirlenmesi ve İnsani Kalkınma

Sen kalkınma, sosyal adalet, yoksulluk, eşitsizlik, yaşam kalitesi gibi olguların değerlendirilmesinde ve analiz edilmesinde bireylerin değer verdikleri yapabilirlikleri gerçekleştirmekte ne derece özgür olduklarının temel alınması gerektiğini öneren bir çerçeve sunmakta, fakat bu yapabilirliklerin neler olduğu konusunda bilinçli olarak sessiz kalmaktadır. Sen'in ortaya koyduğu yapabilirlik anlayışından farklı olarak, Amerikalı siyaset bilimci Martha Nussbaum ise kendi yapabilirlikler yaklaşımını normatif bir adalet teorisi olarak ileri sürmektedir. Sen yapabilirlik kavramını bireyin değer verdiği işlevleri gerçekleştirebilme özgürlüğü olarak tanımlarken, Nussbaum böyle bir tanımlamadan daha ziyade, birey için bir hayatı değerli yapacak işlevleri "yapabilirlikler" olarak kurgulamakta, bu sebeple onun önerdiği yaklaşım çoğul bir ifade ile yapabilirlikler yaklaşımı olarak tarif edilmektedir. Nussbaum'a göre yapabilirlikler bir anayasal düzenlemenin ruhunu oluşturması gereken temel ve kendine özgü olarak hangi iyi hayat tanımını yaparlarsa yapsınlar her birey için değerli olan işlevlerdir. Bu anlamıyla anayasa gibi temel bir sosyal sözleşmeye referans ile yapabilirlikler yaklaşımını oluşturan Nussbaum'a iddiasını daha çok siyaset bilimi alanında ve sözleşmeci adalet teorileri üzerinden inşa etmektedir. Amartya Sen ve Martha Nussbaum'un öncülüğünde geliştirilen yapabilirlik(ler) yaklaşımı sayesinde ekonomik değer çıktısına odaklanan kalkınma analiz ve değerlendirmeleri yerini bireylerin refah içinde yaşamalarının ön koşulu olarak temel kimi yapabilirlikleri gerçekleştirmelerine odaklanan insani gelişme anlayışı öne çıkmış ve bu anlayış Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (BMKP) ülkelerin kalkınma performanslarını değerlendirmelerinde temel ölçüt olarak ele alınmaya başlamıştır.

1 Aşağıdakilerden hangisi İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ve sonrasında kalkınma süreçlerinin arkasında yatması gereken normatif motivasyona dair farklı fikirler sunan filozoflardan biri **değildir?**

A. Amartya Sen
B. Friedrich Hayek
C. John Maynard Keynes
D. Karl Polanyi
E. Jospeh Schumpeter

2 Aşağıdakilerden hangisi ekonomik değer çıktısını temel amaç edinen kalkınma paradigmasının iddialarından biri **değildir?**

A. Kişi başına düşen yüksek gelir insani gelişme için gereklidir.
B. Kalkınma düzeyi hesaplanırken, ortalama yaşam süresi de göz önüne alınmalıdır.
C. Yüksek gelir sahibi aileler yaşam standardını oluşturan diğer değişkenler açısından da yoksullaşmayacaktır.
D. Ekonomik büyüme yetersiz beslenme gibi yoksulluk çeşitlerini önünde sonunda azaltacaktır.
E. Ekonomik büyüme insani yaşam standartlarındaki gelişmeden daha kolay başarılabilir.

3 Aşağıdakilerden hangisi insani kalkınmayı esas alan bir endeksteki değişkenlerden biri **olamaz?**

A. Sağlık ve eğitim imkânlarına erişim
B. Yeterli beslenme
C. Kişi başına düşen millî gelir
D. Uzun yaşam süresi
E. Siyasal katılım ve temsil gibi fırsatlara ulaşmada özgürlük

4 Aşağıdakilerden hangisi Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımının değerlendirdiği konulardan biri **değildir?**

A. Sosyal adalet
B. Sosyal seçim
C. Yoksulluk
D. İktisadi gelişmişlik düzeyi
E. Yaşam kalitesi ve standardı

5 Aşağıdakilerden hangisi Amartya Sen'e göre sosyal bir çevirim faktörüdür?

A. Yaş
B. Cinsiyet
C. Bilişsel ve fiziksel yetiler
D. Vücut büyüklüğü
E. Bireyin ailesi içindeki yeri

6 I. Kişisel
II. Sosyal
III. Çevresel
IV. İlişkisel perspektif

Robeyns'in çevirimsel faktörler sınıflandırması aşağıdakilerden hangisinde tam ve doğru olarak verilmiştir?

A. Yalnız I
B. II ve IV
C. III ve IV
D. I, II, III
E. I, II, III ve IV

7 Bisiklet sahibi olan bir birey gerekli altyapı yatırımları olmadığı için sahip olduğu bisikleti ulaşım amacını gerçekleştirmek üzere kullanamıyorsa, bisiklet sahipliğinin faydaya çevrilmesini engelleyen çevirim faktörü aşağıdakilerden hangisidir?

A. Kişisel çevirim faktörü
B. Çevresel çevirim faktörü
C. Sosyal çevirim faktörü
D. İlişkisel perspektifteki farklılıklar
E. Aile içinde bölüşüm

8 Aşağıdakilerden hangisi Sen'e göre evrensel yapabilirliklerden biri **değildir?**

A. Barınma imkânlarına erişim
B. Sınırlandırılmamış hareket özgürlüğü
C. Piyasaya erişim
D. Besine erişim
E. Korunma

9 Aşağıdakilerden hangisi Nussbaum'un temel yapabilirlikler listesinde **yer almaz?**

A. Normal bir yaşam süresinin sonuna kadar yaşayabilmek
B. Üretken olmak
C. Bir yerden başka bir yere özgürce hareket edebilmek
D. Karnını doyurabilmek
E. Oyun oynayabilmek

10 Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Raporu 2016 yılında hangi konuya özgülenmiştir?

A. İnsanın Katılımı
B. İnsani Güvenliğin Yeni Boyutları
C. Toplumsal Cinsiyet ve İnsani Kalkınma
D. İnsani Kalkınma İçin Çalışmak
E. Herkes İçin İnsani Kalkınma

neler öğrendik yanıt anahtarı

1. A	Yanıtınız yanlış ise "Kalkınma Amacının Motivasyonu" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. B	Yanıtınız yanlış ise "Temel Varsayımlara Dönük Eleştiriler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. C	Yanıtınız yanlış ise "Temel Varsayımlara Dönük Eleştiriler" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. D	Yanıtınız yanlış ise "Sen'in Yapabilirlik Yaklaşımı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. E	Yanıtınız yanlış ise "Araçların Amaçlara Dönüştürülmesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. D	Yanıtınız yanlış ise "Araçların Amaçlara Dönüştürülmesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. B	Yanıtınız yanlış ise "Araçların Amaçlara Dönüştürülmesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. C	Yanıtınız yanlış ise "Yapabilirliklerin Tanımlanması Sorunsalı ve Nussbaum'un Önerisi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. D	Yanıtınız yanlış ise "Yapabilirliklerin Tanımlanması Sorunsalı ve Nussbaum'un Önerisi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. E	Yanıtınız yanlış ise "İnsani Kalkınma Anlayışı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

3 Araştır Yanıt Anahtarı

Araştır 1

- Kişi başına düşen yüksek gelirin insani gelişme için gerekli
- Yüksek gelir sahibi aileler yaşam standardını oluşturan diğer değişkenler açısından da yoksullaşmayacaktır.
- Ekonomik büyüme yetersiz beslenme gibi yoksulluk çeşitlerini önünde sonunda azaltacaktır.
- Gelir ve harcama odaklı verilerin diğer yoksulluk verilerine göre daha iyi olması
- Ekonomik büyüme insani yaşam standartlarındaki gelişmeden daha kolay başarılabilir.
- Ekonomik kalkınma insani gelişme hedeflenmeden de devam ettirilebilir.

Araştır 2

Sen'in yapabilirlik yaklaşımı ve bu yaklaşımının bir ülkenin ya da bir bölgenin değerlendirilmesinde ya da analiz edilmesinde nasıl bir analiz aracı olarak nasıl kullanılacağı üç alt başlık altında incelenebilir. Bu alt başlıklar, kalkınmanın araçları ve amaçları arasındaki ayrımın netleştirilmesi, kalkınma sürecinde bireylerin ve bağlamın sosyal, çevresel ve siyasal farklılıkları ile özgürlük ve seçim yapabilme hürriyetinin kalkınma ile olan ilişkisidir.

Araştır 3

3 Araştır Yanıt Anahtarı

İlk olarak Sen'in bir yapabilirlikler listesi tanımlamamasının arkasında en temelde bireylerin kendi değer verdikleri yapabilirlikleri onlar adına tanımlamaktan kaçınması yer almaktadır. Sen'e göre bireyler hangi yapabilirliklerin kendileri için değerli olduğunu kendileri tanımlama özgürlüğüne sahip olmalıdırlar. İkinci olarak Sen, yapabilirlik yaklaşımını sadece kalkınma konusuna özel olarak değil ve fakat sosyal adalet, yoksulluk, eşitsizlik, yaşam kalitesi, birey esenliği gibi birçok konuda kullanılabilecek bir değerlendirme çerçevesi olarak geliştirmek istemektedir. Bu sebeple özel olarak bir değerli yapabilirlikler listesi tanımlamaktan ziyade, çerçeve bir kuram oluşturmaya çabalamaktadır. Üçüncü ve son olarak ise Sen epistemolojik bir argüman ileri sürmekte ve değerli yapabilirliklerin zamandan ve mekandan bağımsız olarak, saf bir kuramsal veya felsefi bir çalışma olarak sunulamayacağını ileri sürmektedir. Ona göre, toplumların içinde bulunduğu özgün bağlamdan ve kültürden bağımsız bir yapabilirlikler listesi tanımlamak mümkün değildir.

Kaynakça

Alkire, S. (2005). Why the Capability Approach. *Journal of Human Development*. 6(1), ss. 115-133.

Alkire, S. (2008). Using the Capability Approach: Prospective and Evaluative Analyses. *The Capability Approach: Concepts, Measures and Applications* içinde, F. Comim, M. Qizilbash ve S. Alkire (Eds.), US: Cambridge University Press, ss. 26-51.

Alkire, S. ve Deneulin, S. (2009). "A Normative Framework for Development", Severine Deneulin ve Lila Shahani (Eds.) *An Introduction to the Human Development and Capability Approach* içinde, London & Sterling VA: Earthscan, ss. 3-21.

Arun, M. O. (2016a). Yapabilirlikler Yaklaşımı ve Değerli Yapabilirliklerin Tanımlanması Sorunsalı: Yanlış Bilinç Mi, Yapısal Eşitsizlikler Mi?. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.* 2016 Kasım Özel Sayısı, ss. 9-24.

Arun, M. O. (2016b). *A Sociological Application of Sen's Capability Approach to (Dis)advantages in Turkey*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manchester Üniversitesi, Sosyal Bilimler Okulu.

Comim, F. (2008). Measuring Capabilities. *The Capability Approach: Concepts, Measures, and Application* içinde, Comim, F., Qizilbash, M. ve Alkire, S. (Eds.), UK: Cambridge University Press, ss. 157-200.

Karaçay, H., Zülfikar, B. Ş. ve Aydın, D. G. (2014). Post-Neoliberal Kalkınma Paradigmasında 'Kalkınmada Kadın ve Güçlenme' Algısı: Dünya Bankası Örneği. *Journal of Economics and Administrative Sciences*. 15(2), ss. 15-31.

Krishnakumar, J. (2004). Going Beyond Functionings to Capabilities: An Econometric Model to Explain and Estimate Capabilities. Received on 29.11.2017, from http://www.unige.ch/ses/metri/cahiers/2004_12.pdf

Nussbaum, M. (2000). *Women and Human Development: The Capabilities Approach*. UK: Cambridge University Press.

Nussbaum, M. (2006). Poverty and Human Functioning: Capabilities as Fundamental Entitlements. Grusky D. B. ve Kanbur R. (Eds.) *Poverty and Inequality* içinde, New York: Standford University Press, ss. 47-75.

Nussbaum, M. (2007). Constitutions and Capabilities: Perceptions against Lofty Formalism, Supreme Court Forward 2006. *Harvard Law Review*. 121, ss. 4-97.

Nussbaum, M. (2011): *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Organization for Economic Co-operation and Development (2017). *OECD Better Life Index Country Reports*, Erişim adresi: https://www.oecd.org/newsroom/BLI2013-Country-Notes.pdf, Erişim tarihi: 27.11.2017.

Ranis, G., Stewart, F. ve Ramirez, A. (2000). Economic Growth and Human Development. *World Development*. 25(2), ss. 197-209.

Robeyns, I. (2003). Sen's Capability Approach and Gender Inequality: Selecting Relevant Capabilities. *Feminist Economics*. 9(2-3), ss. 61-92.

Robeyns, I. (2005a). The Capability Approach: A Theoretical Survey. *Journal of Human Development*. 6(1), ss. 93-114.

Robeyns, I. (2005b). Selecting Capabilities for Quality of Life Measurement. *Social Indicators Research*. 74, ss.191-215.

Robeyns, I. (2006): The Capability Approach in Practice. *The Journal of Political Philosophy*. 14(3), ss.351-376.

Robeyns, I. (2009a). Capability Approach. *Handbook of Economics and Ethics* içinde, Jan Peil ve Irene Van Staveren (Eds.), UK: Edward Elgar Publishing Limited, ss. 39-46.

Ruggeri Laderchi, C., Saith, R. ve Stewart, F. (2003). Does It Matter That We Do Not Agree on the Definition of Poverty?. *Oxford Development Studies*. 31(3), ss.243-274.

Sen, A. K. (1979): *Equality of What?, The Tanner Lecture on Human Values*, Delivered at Stanford University, May 22 1979, Erişim adresi: http://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/Sen-1979_Equality-of-What.pdf Erişim tarihi: 06.04.2015.

Sen, A. K. (1985a). A Sociological Approach to the Measurement of Poverty: A Replay to Professor Peter Townsend. *Oxford Economic Papers*. 37(4), ss.669-76.

Sen, A. K. (1985b). "Well-Being, Agency and Freedom", The Dewey Lectures 1984. *The Journal of Philosophy*. 82(4), ss.169-221.

Sen, A. K. (1990). Justice: Means versus Freedoms. *Philosophy & Public Affairs*. 19(2), ss. 111-121.

Sen, A. K. (1992). *Inequality Rexamined*. US: Harvard University Press.

Sen, A. K. (1993). Capability and Well-Being. *The Quality of Life* içinde, M. C. Nussbaum ve A. K. Sen (Eds.), UK: Oxford Clarendon Press, ss. 30-55.

Sen, A. K. (1997). *On Economic Inequality*. Expanded Edition by James E. Foster and Amartya Sen, UK: Oxford University Press.

Sen, A. K. (1999 [1987]). *Commodities and Capabilities*. India: Oxford University Press.

Sen, A. K. (1999). *Development as Freedom*. US: Knopf Borzoi Books.

Sen, A. K. (2000). Social Exclusion: Concept, Application, and Scrutiny. *Office of Environment and Social Development Asian Development Bank*. Social Development Papers No: 1.

Sen, A. K. (2002). *Rationality and Freedom*. US: Belknap Press of Harvard University Press.

Sen, A. K. (2004): Dialogue: Capabilities, Lists and Public Reason: Continuing the Conversation. *Feminist Economics*. 10(3), ss.77-80.

Sen, A.K. (2005): Human Rights and Capabilities. *Journal of Human Development*. 6(2), ss.151-166.

Sen, A. K. (2006). Conceptualizing and Measuring Poverty. *Poverty and Inequality*. D. B. Grusky and R. Kanbur (Eds.) içinde, US: Stanford University Press, ss. 30-46.

Sen, A. K. (2008). The Idea of Justice. *Journal of Human Development*. 9(3), ss.332-42.

Sen, A. K. (2009). *The Idea of Justice*. US: The Belknap Press of Harvard University Press.

Qizilbash, M. (2002). Development, Common Foes and Shared Values. *Review of Political Economy*. 14(4), ss.463-480.

United Nations Development Programme (2016). *Human Development Report 2016*. Canada: United Nations Development Programme.

Walby, S. (2012). Sen and the Measurement of Justice and Capabilities: A Problem in Theory and Practice. *Theory, Culture, and Society*. 29(1), ss.99-118.

World Health Organization (2017). *World Health Statistics, Monitoring Health for the Sustainable Development Goals*. Genova: World Health Organization.

Zimmermann, B. (2006). Pragmatism and the Capability Approach. Challenges in Social Theory and Empirical Research. *European Journal of Social Theory*. 9(4), ss.467-84.

